

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Adam Koska

**Transformace politických elit ve střední
Evropě po roce 1988**

Bakalářská práce

Praha 2009

Autor práce: **Adam Koska**

Vedoucí práce: **PhDr. Michal Kubát PhD.**

Oponent práce: **Doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.**

Datum obhajoby: **26. 1. 2009**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

KOSKA, Adam. *Transformace politických elit ve střední Evropě po roce 1988*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, 2009. 52 s. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Michal Kubát PhD.

Anotace

Bakalářská práce „Transformace politických elit ve střední Evropě po roce 1988“ pojednává o procesu přeměny a střídání politických elit, který ve středoevropském prostoru nastal po pádu komunistických režimů. Staré politické elity byly nuceny vzdát se mocenského monopolu a – pokud si chtěly i v novém demokratickém prostředí zachovat vliv – reagovat na změněné podmínky. Nové elity se dostaly k moci bez výraznější předcházející politické zkušenosti a rovněž se tak musely vyrovnat s nastalou situací ve velmi krátkém období.

Proces transformace politických elit však neprobíhal ve všech státech sledovaného regionu zcela shodně a tato práce se snaží rozdílný průběh těchto událostí zachytit, ale také odhalit příčiny, jež daly politické transformaci v Československu, Maďarsku a Polsku jiný směr. Do značné míry byl tento proces ovlivňován povahou původního režimu – méně rigidní systém s určitými reformními prvky vedl k menší míře diskreditace starých elit, což zvyšovalo jejich šance na úspěšnou transformaci.

Annotation

The Bachelor thesis „The transformation of political elites in Central Europe after 1988“ deals with the process of elite-transformation and elite-circulation that has taken place in the region of Central Europe after the fall of communist regimes. The old political elites were forced to forego their political monopoly and – in order to retain some of their lost influence – adapt to new democratic conditions. The new elites assumed power without any prior significant political experience, so they as well had to cope with the new conditions in a very short time.

However, the transformational process of political elites didn't proceed in exactly the same way in all of the countries in Central Europe. The aim of this thesis is therefore to track those differences and also to unveil reasons of the variations between political

transition in Czechoslovakia, Hungary and Poland. It was – to some extent – the former regime that shaped the transformation: less rigid regimes led to lesser amount of discreditation of old elites and thus to higher probability that the party undergoes a successful transformation.

Klíčová slova

Politické elity, demokracie, opozice, komunističtí reformátoři, transformace, diskreditace, nástupnické strany.

Keywords

Political elites, democracy, opposition, communist reformists, transformation, discreditation, successor parties.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 3. 1. 2009

Adam Koska

Obsah

OBSAH.....	6
ÚVOD.....	7
TERITORIÁLNÍ A ČASOVÉ VYMEZENÍ	7
CO JE TO POLITICKÁ ELITA?	9
1. ROK 1989 JAKO ZLOMOVÝ BOD?.....	11
1.1 OPOZICE VE STRANÁCH, OPOZICE MIMO STRANY	12
1.2 KONTAKTY UMÍRNĚNÝCH STRANÍKŮ S OPOZICÍ.....	14
1.3 ČASOVÝ RÁMEC TRANSFORMACE – ROK 1989 JAKO SOUČÁST ŠIRŠÍHO PROCESU ..	15
2. DISKREDITACE STARÝCH ELIT.....	18
2.1 PROPORCE REFORMNÍCH KŘÍDEL KOMUNISTICKÝCH STRAN	18
2.2 KOMUNISTIČTÍ REFORMÁTOŘI V DEMOKRATICKÉM PROSTŘEDÍ.....	19
3. NOVÉ ELITY PO ROCE 1989 A ROZDÍLNÉ ZDROJE JEJICH LEGITIMITY	22
3.1 ANTIAUTORITATIVNÍ FÓRA	23
4. KONSOLIDACE NOVÝCH ELIT V PROSTŘEDÍ „REVOLUCE VZRŮSTAJÍCÍCH OČEKÁVÁNÍ“	30
5. NÁVRAT STARÝCH ELIT K MOCI? „REFORMOVANÁ LEVICE“ VE STŘEDNÍ EVROPĚ	34
5.1 STRANICKÁ KONTINUITA VE SVĚTLE NÁVAZNOSTI NA REFORMNÍ KOMUNISMUS ...	34
5.2 „SYNDROM NÁSTUPNICTVÍ“: PROBLEMATICKÉ DĚDICTVÍ	38
ZÁVĚR.....	41
SUMMARY	43
POUŽITÁ LITERATURA.....	45
SEZNAM PŘÍLOH.....	48
PŘÍLOHY	49

Úvod

Rok 1989 představuje v dějinách střední Evropy důležitý milník. Komunistické režimy, které tento geopolitický prostor dusily po více než čtyři desetiletí, byly na konci osmdesátých let nuceny rezignovat na svůj mocenský monopol a přistoupit na hluboké systémové reformy v politické i ekonomické oblasti. Představitelé starých politických elit – „lidé starého režimu“ – ztratili svou politickou moc a započatá transformace vynesla na výsluní veřejného života elity nové. V reformních křídlech komunistických státostran se však během let 1989-1990 objevily názory, že je třeba stranu zásadně změnit, a v některých případech tyto proudy vyústily v proces, na jehož konci stála transformovaná levicová strana sociálně demokratického typu, jež byla schopna na politickém „kolbišti“ konkurovat stranám novým, zformovaným po pádu komunistického režimu.

Tento pozoruhodný proces, ve kterém „nové“ elity bez větší politické zkušenosti ve velice krátkém časovém horizontu převzaly velkou část moci a elity „staré“ byly postaveny před rozhodnutí, do jaké míry podstoupit vnitřní institucionální a ideovou reformu, aby si zachovaly vliv ve změněných podmínkách, je dle mého názoru pro celý fenomén přechodu od autoritativního režimu k demokracii natolik důležitý, že rozhodně stojí za to věnovat se mu podrobněji.

Teritoriální a časové vymezení

Pro tuto práci jsem si zvolil teritoriální rámeček v podobě území Československa (později České a Slovenské republiky), Maďarska a Polska. Německá demokratická republika, která s těmito státy před rokem 1989 sdílela osud sovětského satelitu v prostoru východního bloku a z hlediska vnitřního vývoje byla Československu podstatně bližší než Polsko a Maďarsko, po pádu železné opony nastoupila zcela specifickou cestu spojení se západním Německem, což je důvod, proč jsem se rozhodl ponechat ji v této analýze stranou. Vývoj v ostatních zemích sovětské sféry vlivu byl pak v devadesátých letech od podmínek ve střední Evropě ještě podstatně odlišnější.

K souhrnnému označení států, kterým se hodlám věnovat, budu v této práci používat termíny „střední Evropa“ či „středoevropský region“. Jsem si vědom toho, že terminologie spojená s prostorem mezi Německem a Ruskem je značně neustálená a

existuje celá řada definic, jež pojem „střední Evropa“ naplňují¹, pro účely této práce však budu k Československu, Maďarsku a Polsku vztahovat právě tyto výrazy.

Co se časového rámce týče, rok 1989 sice představuje významný milník, změny, jež se v tomto roce udály, však měly hlubší kořeny a například v Polsku či Maďarsku započala transformace již minimálně o rok dříve – v Maďarsku můžeme za neklamný symbol změn, uvedených do pohybu, považovat zákon povolující zakládání politických stran z ledna 1989², v Polsku pak vyjednávání o systémových změnách běžela od srpna 1988, kdy byla několik měsíců po zamítnutí ekonomického reformního „balíčku“ v referendu do té doby zakázaná Solidarita přizvána Jaruzelského režimem k jednání o charakteru a rozsahu budoucích změn.³ V Československu byl sice režim před rokem 1989 nejvíce „zakonzervovaný“, za jistý skromný signál blížících se změn se však dá považovat například první povolená opoziční demonstrace na pražském Škroupově náměstí 10. prosince 1988. Je tedy, myslím, patrné, že události roku 1989 nelze vytrhnout z kontextu, což je také důvod, proč jsem v názvu této práce zvolil rok 1988, přestože největší změny se odehrály až v roce následujícím – to už však transformace v některých částech střední Evropy probíhala.

Z druhé strany je pak časové ohraničení práce podstatně volnější – za cíl jsem si vytkl nepřekročit rámeček devadesátých let, hlavní důraz však pokládám na události v první polovině této dekády. Trend, který může proces transformace politických elit symbolicky uzavírat, představuje působení socialistických, tzv. „nástupnických“ stran ve vládě, jež probíhalo v Polsku v letech 1993-1997 a v Maďarsku 1994-1998, na Slovensku se pak nástupnická strana nejprve krátce angažovala v prozatímní vládě v roce 1994 a později se podílela na čtyřleté vládní spolupráci po volbách v roce 1998. V České republice pak kvůli absenci výraznější transformace komunistické strany toto dovršení „plného kruhu“ neproběhlo.

¹ Křen, J.: *Dvě století střední Evropy*, Argo, Praha, 2005, s. 22-28.

² Irmanová, E.: *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze*, Karolinum, Praha, 1998, s. 161.

³ Linz, J. J., Stephan, A.: *Problems of democratic transition and consolidation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 265.

Co je to politická elita?

Jedním ze základních pojmů, se kterými budu na následujících stranách pracovat, je pojem „politická elita“. Každá společnost, včetně té komunistické, je hierarchicky rozvrstvená a v každé době existují ti, co vládou (elita), a ti, co jsou ovládáni (non-elita).⁴ Fakt, že komunistická ideologie deklaruje svou těsnou sepiatost s lidem, rozhodně neznamena, že pro ni zmíněný princip neplatí. V této práci se hodlám zaměřit pouze na politické elity, nikoliv ekonomické či jiné – v oblasti ekonomiky byla role elit při přechodu od autoritativního režimu k demokracii jistě také velice důležitá a zajímavá, bylo by to však téma na jinou práci. Výrazu „politická elita“ (či pouze elita – bez dalšího upřesnění ve stejném významu) tedy budu na následujících stranách používat ve smyslu společenské skupiny, která „vytváří pravidla“. Před rokem 1989 i po něm byla tato vrstva tvořena politiky, co se však liší, je způsob, kterým se členové této elity „rekrutovali“: v autoritativním komunistickém režimu byla pro kariérní postup v tomto sektoru nezbytně nutná deklarovaná lojalita k režimu a jeho ideologii – přičemž platí, že čím je systém rigidnější, tím větší byl na tento aspekt kladen důraz⁵ –, zatímco v „ideálním typu“ demokracie o míře úspěchu rozhodují politikovy schopnosti (do kterých pochopitelně zahrnuji nejen „kvalitu“ konkrétní politické vize, ale také schopnost tuto vizi „prodat“). Co od sebe tedy skupinu „starých“ a „nových“ elit odděluje, je především právě způsob, kterým se do svých pozic dostaly. V autoritativním režimu o kariérním postupu politika rozhoduje strana, v demokracii jsou politici vybíráni ve svobodných volbách.

Velká část starých elit, tedy lidí, kteří působili ve vrcholných politických funkcích před pádem komunistických režimů, nicméně v politice zůstala i po roce 1989. V této práci budu k této skupině vztahovat pojem „staré“ elity i v době po roce 1989, jsem si však vědom toho, že takové označení není zcela neproblematické, neboť část této skupiny z veřejného života odešla a ti, kteří zůstali, se rozptýlili do více různých politických stran. Chtěl bych se však pokusit zaměřit svou pozornost na hlavní nástupnické strany bývalých státostran, ve kterých se v průběhu devadesátých let koncentrovala největší část „lidí starého režimu“ a domnívám se proto, že jejich označení za „strany starých elit“ je na místě.

⁴ Jodl, M.: *Teorie elity a problém elity*, Victoria Publishing, Praha, 1994, s. 34.

⁵ Grzymała-Busse, A. M.: *Redeeming the Communist Past: The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 5.

Nemám v úmyslu detailně analyzovat výsledky voleb, jež v devadesátých letech proběhly, ani zkoumat zaměření či programy jednotlivých politických stran. To, co mě zajímá, je způsob, jakým se politické elity – staré i nové – vypořádaly s náhlou změnou situace, s dramaticky proměněnými podmínkami v demokratickém zřízení.

V předcházejících odstavcích jsem již použil termín „nástupnická strana“, je tedy, myslím, na místě upřesnit, které politické subjekty budu tímto pojmem označovat. Technicky vzato lze za nástupnickou označit každou stranu, která navazuje na odkaz strany dřívější, v této práci však tento pojem zúžím pouze na hlavní nástupce komunistických státostran – v duchu zavedeného anglického termínu „communist successor party“⁶ –, kterým se v devadesátých letech podařilo etablovat na půdě parlamentů. Kromě nich pak existovaly i další – mnohdy radikálnější – subjekty, vycházející ze struktur bývalých státostran, ty však jen výjimečně přesáhly rámec marginálních uskupení.

Jako „nástupnické strany“ by se daly označit i bývalé satelitní strany, jež před rokem 1989 pomáhaly rozostřit obraz komunistického stranického monopolu. Ty sice po pádu autoritativních režimů často rovněž usilovaly o voličskou přízeň, jejich označení coby „nástupnických stran“ však není zcela na místě, neboť se ke své komunistické minulosti zpravidla nehlásily a většinou v devadesátých letech svůj původ odvozovaly od meziválečných stran stejného či podobného jména.

⁶ Hloušek, V., Kopeček, L. (eds.): *Rudí a růžoví. Transformace komunistických stran*, Masarykova univerzita v Brně, Brno, 2002, s. 13.

1. Rok 1989 jako zlomový bod?

Rok 1989 měl v zemích středoevropského regionu rozdílný průběh, v každé z nich však představuje určitý mezník na cestě k demokracii. Na otázku, kterou jsem si položil v názvu této kapitoly, pochopitelně nelze odpovědět jednou prostou větou, pokud bych se však měl uchýlit ke generalizaci, pak asi nejlépe tvrzením, že rok 1989 je vnímán jako zlomový právě proto, že „poznamenal“ bez výjimky každou ze tří zemí, kterým se v této práci věnuji – ať už bylo hlavní „těžiště“ transformace před ním či po něm. Rok 1989 změnil celkové klima středoevropského regionu a události v každé zemi ovlivnily dění v zemích ostatních.

Systémové změny, které v Polsku, Československu a Maďarsku koncem osmdesátých let probíhaly, mají samozřejmě hluboké kořeny, na jejichž detailnější odkrytí není v této práci prostor, pro pochopení toho, jaké pozice zastávaly vedoucí mocenské struktury a „odkud se vzaly“ zárodky anti-systémové opozice (někde více a někde méně zformované), je však zapotřebí alespoň krátký exkurz před rok 1989.

Charakter každého ze tří režimů ve středoevropském regionu výrazně ovlivnily určité klíčové události, které jsou sice notoricky známé, přesto je však nemohu nezmínit. Maďarský komunistický režim až do jeho konce provázelo „stigma“ roku 1956 a jednou z hlavních charakteristik kádárismu, tedy období v letech 1956-1988, byla dlouhodobá snaha říjnové události z mysli Maďarů vytěsnit. Režim velice brzy upustil od aktivní snahy o ideologickou indoktrinaci obyvatel a spokojil se s pasivním souhlasem, který „odměňoval“ uvolňováním ekonomických pout. V druhé polovině osmdesátých let se tak nacházel – v terminologii Juana Linze⁷ – ve stádiu *pozdního post-totalitarismu*.

Maďarský režim se sice odhodlal k ekonomickým reformám, společenskou a politickou jednodušlost si však ostražitě hlídal. Oproti tomu polský scénář charakterizovala podstatná míra společenské autonomie, kterou disponovaly především katolická církev a – od počátku osmdesátých let – také velice rozsáhlé odborové hnutí, které vešlo do dějin pod názvem *Solidarita*. Právě kvůli této autonomii, nepředstavitelné v jakékoliv jiné zemi sovětského bloku, mnoho autorů Polsko vyděluje ze skupiny totalitních či post-totalitních zemí a označuje jej spíše za autoritativní režim.⁸ Kromě let 1956 a 1980, kdy Polskem otřásaly mohutné stávky (z nichž ta pozdější dala vzniknout

⁷ Linz, J. J., Stephan, A.: *Problems of democratic transition and consolidation...*, s. 296.

⁸ Tamtéž, s. 255-256.

právě Solidaritě), pak situaci v druhé polovině osmdesátých let ovlivnil bezesporu rok 1981, kdy se po vyhlášení válečného stavu moci chopil generál Jaruzelski. Jeho vláda sice pod tlakem sílící hospodářské krize inklinovala k drobnějším ekonomickým reformám, politická situace však dlouho zůstávala takřka neměnná.

Nejméně na ose totalita-demokracie před rokem 1989 pokročilo Československo, jehož režim bývá označován jako „zamrzlý post-totalitarismus“.⁹ Političtí *hard-liners*, kteří se k moci dostali po udušení pražského jara, neměli sebemenší zájem na uvolňování poměrů a termín „reforma“ – ať už v ekonomickém či politickém smyslu – byl koncem osmdesátých let stále ještě na oficiálních místech zcela nepřijatelný. Zatímco maďarský přístup – onen často zmiňovaný model „gulášového socialismu“ – si pod heslem „kdo nejde proti nám, jde s námi“ kladl za cíl nevzbuzovat v obyvatelstvu přílišné emoce a postupnými ekonomickými reformami si získávat jejich tichý souhlas, protože si byl vědom toho, že podobnou bouři jako v roce 1956 by nejspíš neustál, českoslovenští představitelé od roku 1969 udržovali stálý kurz, který se jakýmkoliv reformám vyhýbal. Z normalizačního prizmatu, ve kterém není reforma ničím jiným než projevem slabosti a tudíž počátkem cesty do záhuby, se v Československu koncem osmdesátých let změnilo jen málo a Gorbačovův ústup od Brežněvovy doktríny obavy představitelů KSČ (*Komunistická strana Československa*) jen posílil, protože odpadla možnost sovětské intervence.

1.1 Opozice ve stranách, opozice mimo strany

Je tedy zřejmé, že postoj jednotlivých vládnoucích stran k reformám – nebo dokonce podíl reformátorů přímo ve straně samotné – se v každé ze zkoumaných zemí výrazně lišil. Po nástupu Gorbačova začalo být pravděpodobné, že alespoň jistá míra reformem je nevyhnutelná, charakter těchto reformem a jejich cíle byly však z počátku pevně v rukou vládnoucích elit.

Maďarsko experimentovalo s ekonomickými reformami už v polovině šedesátých let (a potom znovu v letech osmdesátých), což vedlo dlouhodobě k přílivu kvalifikovaných elit – tzv. „young technocrats“¹⁰ – do státní správy. Na rozdíl od

⁹ Viz např. Ash, T. G.: *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe*, Penguin Books, London 1989.

¹⁰ Hanley, E.: *The making of post-communist elites in Eastern Europe*, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 1998, s. 7.

Československa, kde byla pro kariérní postup ještě hluboko v osmdesátých letech rozhodující především loajalita k režimu, vyjadřovaná celou řadou „ritualizovaných“ činností, s sebou v Maďarsku členství ve straně neneslo takovou zátěž „ideologického balastu“. Výsledkem těchto rozdílných trendů však paradoxně bylo to, že už v polovině osmdesátých let se v maďarské komunistické straně začala formovat vnitřní opozice proti Kádárovi, která se postupně změnila v reformní křídlo otevřeně spolupracující s organizovanou protirežimní opozicí¹¹ (vedoucí postava tohoto reformního křídla – Imre Pozsgay – se už v září 1987 účastnil shromáždění, jež dalo vzniknout Maďarskému demokratickému fóru – jednomu z hlavních aktérů maďarské transformace¹²). Oproti tomu v Československé vedoucí straně byla vnitřní opozice takřka nepřítomná a KSČ si až do svého konce uchovala jednolitý charakter.

Situace v Polsku byla – co do stupně vývoje opozice – patrně ze všech tří zemí nejdále, nejednalo se však o opozici *uvnitř* strany (tak jako v Maďarsku), ale o struktury na komunistické straně relativně nezávislé, které však získaly takovou popularitu a sílu, že je Jaruzelského režim nemohl efektivně potlačit ani ignorovat. Církevní struktury v komunistickém Polsku sice můžeme označit za poměrně nezávislé, rozhodně se však nejednalo v pravém smyslu o opozici, neboť *modus vivendi* mezi církví a státem mohl fungovat jen díky tomu, že se katoličtí kněží důsledně zdržovali jakýchkoliv politických ambicí.¹³ Stát se na oplátku zavázal (a tuto dohodu také většinou dodržoval) nezasahovat do církevních záležitostí – a čas od času církev využíval jako prostředníka mezi oficiálními strukturami a více či méně tolerovanou opozicí při řešení „krizových situací“, kdy se začala rýsovat možnost sovětské intervence.¹⁴ Onou „tolerovanou“ opozicí nebyl pochopitelně nikdo jiný než Solidarita – oficiálně ji režim uznal v srpnu 1980, kdy vládní zástupci podepsali dohodu se stávkujícími dělníky a Solidarita dosáhla na poměry socialistického bloku opravdu nevídaných ústupků – mohla například vydávat vlastní noviny. Tento stav však netrval dlouho – 13. prosince 1981 generál Jaruzelski vyhlásil válečný stav a Solidarita byla nucena postupně přejít do ilegality, ze které mohla vystoupit až koncem osmdesátých let, kdy už režim zeslábl natolik, že musel začít usilovat o dialog s opozicí.

¹¹ Linz, J. J., Stephan, A.: *Problems of democratic transition and consolidation...*, s. 304.

¹² Irmanová, E.: *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze...*, s. 155.

¹³ Významným bodem ve vztazích církve a státu byla dohoda z dubna 1950, díky které byla mimo jiné zavedena náboženská výuka ve školách – výměnou za příslib, že církevní představitelé nebudou podporovat opozici a angažovat se v politice. Kromě krátkého období v letech 1953-1956, kdy se postoj státu vůči církvi vyostřil a polští komunisté se pokoušeli dostat církev pod svoji kontrolu, tato dohoda fungovala jako základní dokument, určující vztahy polského komunistického zřízení k církvi.

¹⁴ Linz, J. J., Stephan, A.: *Problems of democratic transition and consolidation...*, s. 256-257.

1.2 Kontakty umírněných straníků s opozicí

Účelem krátkého exkurzu do období před rokem 1989 na předcházejících řádcích mělo být názorné představení toho, jak byly před začátkem transformace „rozloženy síly“. V oboru transitologie se často setkáme s modelem tzv. „four-player game“¹⁵, je tedy, myslím, dobré, znát charakter a „potenciál“ každého z hráčů. Přistoupíme-li na jednu ze zásad four-player game, která říká, že úspěšná transformace je možná jedině tehdy, pokud se umírněná křídla režimu a opozice dohodnou na postupné liberalizaci a z procesu transformace vyloučí „radikální“ tábory na obou stranách, pak se takovéto modelové transformaci blíží události v Polsku a Maďarsku, kde vládnoucí strany vyjednávaly s opozicí u kulatého stolu, pro podmínky v Československu však tento model není příliš vyhovující a to především proto, že je tu velice obtížné nalézt a identifikovat všechny čtyři hráče – mnohem spíše bychom situaci kolem roku 1989 mohli označit za „one-player game“ s druhým, mnohem méně silným hráčem, který téměř až do konce marně čeká na to, až jej první hráč pustí na tah. Reformním křídlo v KSČ prakticky neexistovalo, protože i v osmdesátých letech platilo, že vedoucí skupina ve straně vděčila za své pozice normalizačním opatřením proti pohrobkům pražského jara. Pokud bychom přeci jen chtěli rozdělit stranické kádry na *umírněné* a *hard-liners*, pak proti sobě můžeme postavit Gustáva Husáka a Vasila Biľaka. Na rozdíl od Maďarska, kde se umírnění snažili o ekonomickou liberalizaci režimu, však českoslovenští *moderates* usilovali především o udržení statu quo, zatímco *hard-liners* v čele s Biľakem byli pro zpřísnění stávajících podmínek.

Ani Maďarsko a Polsko nelze považovat za zcela ideální modelový příklad teorie four-player game, situace v těchto dvou zemích se však zmiňované teorii bezesporu blížila podstatně více než v Československu. Zatímco v ČSSR absence reformu a poměrně tvrdé represe, potlačující jakýkoliv náznak nesouhlasu, zabránily vzniku rozsáhlejší organizované opozice, maďarský předpoklad, že částečná ekonomická liberalizace umlčí nesouhlasné hlasy, se ukázal jako mylný. Co začalo jako snaha odideologizovat režim prostřednictvím tzv. „second economy“, nabíralo v osmdesátých letech stále většího politického významu – a právě některé pozitivní dopady ekonomických reformu byly jedním z nejsilnějších impulzů pro požadavky

¹⁵ Model „four-player game“ vychází z teorie her a předpokládá přítomnost čtyř „hráčů“ v procesu transformace: konzervativních představitelů režimu, režimních reformátorů, umírněné opozice a „revoluční“ extrémní opozice. Viz např. Dvořáková, V., Kunc, J.: *O přechodech k demokracii*, Sociologické nakladatelství, Praha, 1994, s. 72.

politických reforem, protože se začal prosazovat názor, že politický monopol a centrální řízení mohou bránit ještě většímu hospodářskému růstu.

Polská umírněná opozice, představovaná Solidaritou, vycházela z odlišného prostředí než formující se maďarská opozice a musela se vypořádat také s odlišným přístupem ze strany režimu. Po vyhlášení válečného stavu v prosinci 1981 následovaly rozsáhlé represe a pozatýkáno bylo mnoho pro režim „nepohodlných“ osob, mimo jiné všech třicet osm vedoucích představitelů organizací Solidarity v regionech. Všudypřítomný strach a tvrdost represí nicméně nemohly trvat věčně a Solidarita začala v druhé polovině osmdesátých let znovu aktivně působit. Komunistickému režimu se navíc nedařilo vyvést Polsko z vleklé ekonomické krize a po prohraném referendu o zavedení „ekonomických balíčků“ v srpnu 1988 se vedoucí straničtí činitelé rozhodli přizvat zástupce Solidarity k rozhovorům, které vešly ve známost jako „*Round table talks*“, tedy rozhovory u kulatého stolu.

Je, myslím, patrné, že v každém ze tří pozorovaných států přistupovaly staré elity k transformaci různě a také s rozdílnou motivací. Zatímco v Maďarsku se reformní křídlo uvnitř komunistické strany vytvořilo z prostředí „mladých technokratů“, kteří usilovali o prohloubení probíhajících reforem – a jedním z přirozených důsledků bylo i zformování politické opozice *mimo* stranu –, polský režim se uchýlil k vyjednávání s opozicí, jež měla oproti ostatním zemím východního bloku nebývale silné kořeny, až *pod tlakem* ekonomických a sociálních obtíží. Československo „odolávalo“ jakýmkoliv změnám jednoznačně nejdéle a s pomocí vysoce rozvinutého policejního aparátu potlačovalo i ty nejmenší známky nesouhlasu – což mělo za následek mimo jiné i to, že se „organizovaná opozice“ uspořádala v podstatě až na podzim 1989.

1.3 Časový rámec transformace – rok 1989 jako součást širšího procesu

Vraťme se ještě na okamžik k otázce, kterou jsem si položil v názvu druhé kapitoly – je správná interpretace roku 1989 jako „zlomového bodu“? To, že těžiště změny režimů nebylo ve všech případech jen v roce 1989, jsem už zmiňoval, ani termín „zlomový bod“, který jsem v názvu použil, však není v souvislosti s průběhem událostí ve středoevropském regionu zdaleka bezproblémový. Lze snad o transformaci maďarského systému mluvit jako o „zlomové“, třebaže se rozvíjela pozvolně a přechod

od autoritativního kádárismu k více méně liberální demokracii trval několik let? V souvislosti s rozsahem změn je tento přívlastek nepochybně na místě, co se týče doby jejich trvání, je však „zlomovost“ daných událostí mnohem diskutabilnější.

Nejrychlejší průběh měla transformace jednoznačně v Československu, což bylo způsobeno především tím, že – jak už bylo řečeno – režim až do poslední chvíle vnějším tlakům odolával. Čtyři desetiletí komunistické vlády podryly autoritu a legitimitu režimu natolik, že jakýkoliv pokus o glasnost' po vzoru Sovětského svazu by byl pro KSČ značně destabilizující s možnými fatálními důsledky. V Maďarsku a Polsku měl „závan čerstvého vzduchu“ z Gorbačovovy Moskvy za následek posílení reformních tendencí režimu, KSČ se namísto toho rozhodla takříkajíc „pozavírat všechna okna“. V Maďarsku a Polsku komunisté zasedli s opozicí u jednacího stolu a na příkladu Polska je zcela jasně vidět, že si i v poměrně pokročilých fázích transformace udrželi značný vliv. Oproti tomu v Československu se sice režim dlouho úspěšně bránil, o to rychleji pak ovšem zkolaboval a po listopadu 1989 si komunističtí představitelé mohli klást už jen minimální podmínky.

Příčiny dlouhodobějšího charakteru průběhu politických reforem je však v pozorovaných zemích možno hledat ještě jinde. Opoziční i režimní *moderates* měli jistě některé společné cíle, do značné míry se však obávali i podobných rizik. Důvodem k opatrnosti, kterého si byli vědomi umírnění na obou stranách, se zdála být hrozba sovětské intervence v případě, že by Gorbačov „neustál“ své reformní kroky a byl by nahrazen zástupci konzervativnějšího křídla KSSS či armády. K tomuto scénáři se pak upínaly naděje stoupců tvrdé linie v komunistických stranách v celém východním bloku, pokus o zvrát nastoleného kurzu se však v Rusku odehrál až v roce 1991, kdy zastánci „starých pořádků“ zorganizovali puč proti vládě Borise Jelcina. Netřeba však asi dodávat, jak zmiňovaný pokus o převrat skončil, ani to, že v roce 1991 už bylo na zastavení transformačního kurzu v zemích východního bloku pozdě.

Další otázkou, kterou si v této souvislosti můžeme položit, je „kdo transformaci v každé z pozorovaných zemí zahájil a kdo ji v jejím průběhu kontroloval?“, a i tady dojdeme k rozdílným závěrům pro každý ze tří států. Přestože byl ještě v roce 1981 v Polsku Jaruzelski tím, kdo možnosti reformního vývoje zabránil vyhlášením válečného stavu, v roce 1988 se rozhodl reagovat na kritickou hospodářskou situaci přizváním opozice k moci – ač pod tlakem okolností a jen ve velmi omezené míře, byl to v Polsku právě režim samotný, kdo vyslal prvotní impuls k nastartování politických změn, třebaže patrně původně nikdo z vládnoucí strany nepředpokládal, že transformace

povede k úplné demokratizaci Polska a že polská státostrana PZPR (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*) přijde o veškerou moc.¹⁶

Oproti tomu v Československu stopy po „zážehu“ procesu transformace rozhodně nelze hledat u předlistopadových politických elit, ani opozice si však nemůže připsat velký podíl na nastartování politických změn – jednoduše proto, že nebyla dostatečně početná a neměla k tomu potřebný prostor. V Polsku režim už v roce 1988 přistoupil na kompromisní řešení, v ČSSR odolával tak dlouho, až se pod tlakem vnějších a vnitřních událostí náhle zhroutil.

Maďarští komunisté měli na transformaci ze všech tří zemí největší podíl a také z ní vyšli relativně nejméně oslabeni. Reformní křídlo vládnoucí strany si uvnitř MSzMP (*Magyar Szocialista Munkáspárt*) v druhé polovině osmdesátých let vytvořilo rozhodující vliv, což vedlo už v polovině roku 1987 k jmenování umírněného Károly Grósze předsedou vlády a v květnu 1988 k zbavení Jánose Kádára moci. Přijmeme-li tvrzení, že v Polsku si komunistický režim „vyjednal podmínky přechodu“ a v Československu „zkolaboval“, pak maďarská varianta transformace komunistického režimu se dá označit jako „adaptace“. Jak se tyto rozdílné scénáře odrazily na politickém uspořádání po roce 1989, se pokusím objasnit v dalších kapitolách.

¹⁶ Linz, J. J., Stephan, A.: *Problems of democratic transition and consolidation...*, s. 267.

2. Diskreditace starých elit

Komunistické elity zemí střední Evropy držely všechnu moc po dlouhých čtyřicet let, po roce 1989 však byly nuceny z mocenských pozic ustoupit. Znamená to však, že jako „zájmová skupina“, participující na moci, přestaly existovat? Okruh příslušníků komunistické elity před rokem 1989 je příliš široký a různorodý na to, aby se o něm po přechodu k demokracii dalo mluvit jako o jedné skupině, jedno však můžeme říci docela určitě: ústup od komunistické ideologie spojený se zavedením svobodných voleb rozhodně neznamenal, že by komunistické elity ztratily zájem a motivaci podílet se na výkonu moci. V každé ze tří pozorovaných zemí byly však podmínky pro působení těchto elit po roce 1989 rozdílné a i charakter uskupení, jež během transformace na bývalé vládnoucí strany navázala, byl různý. V této kapitole se zaměřím na „stigma“, jímž byly po roce 1989 komunistické elity zatíženy, a způsob, jakým se s ním – více či méně úspěšně – snažily vypořádat.

2.1 Proporce reformních křídel komunistických stran

Pro pochopení toho, jak se lišila situace komunistických elit po roce 1989 v každé ze tří pozorovaných zemí, je třeba podívat se nejprve na to, jaký měla příslušná vládnoucí garnitura charakter už před rokem 1989. V jedné z minulých kapitol jsem uvedl, že Polsko, Československo a Maďarsko rozdělovala různá míra deklarované loajality k režimu, kterou bylo třeba vykazovat pro pohyb po společenském žebříčku směrem vzhůru. Čím menší tato potřeba dokazovat ideologickou „oddanost“ byla, tím vyšší „cirkulaci“ mladších kvalifikovaných elit režim vykazoval.¹⁷ A není asi třeba zdůrazňovat, že méně rigidní systém s reformními prvky, řízený elitami alespoň částečně přístupnými požadavkům umírněné opozice, byl koncem osmdesátých let, kdy z obyvatel východního bloku nutně vyprchaly i poslední zbytky budovatelského zápalu a nadšení pro světlé zítřky pod taktovkou komunismu, nepochybně lépe přijímán, než zamrzlý post-totalitarismus husákovského typu. Logickým závěrem takového předpokladu je pak tvrzení, že československé komunistické elity se zdiskreditovaly podstatně více, než jejich polští a maďarští soudruzi – nebo alespoň umírnění reformátoři v těchto zemích.

¹⁷ Hanley, E.: *The making of post-communist elites in Eastern Europe...*, s. 11.

Co se týče polských a především maďarských režimních reformátorů, nelze se nepozastavit nad pozoruhodnou pílí a ochotou, s níž pomáhali demontovat starý režim.¹⁸ Jedním z možných vysvětlení této tendence může být i fakt, že v situaci, kdy se „politické spektrum“ dělilo pouze na reformní a konzervativní křídla jediné strany, se reformátoři těšili velké popularitě a prestiži, z čehož usuzovali, že uspějí i v budoucích svobodných volbách. Ve chvíli, kdy si však lid mohl vybrat mezi reformními komunisty a demokratickými silami, byla jejich popularita značně oslabená, a v prvních plně demokratických volbách tak ve střední Evropě výrazněji neuspěla žádná z komunistických nástupnických stran.¹⁹

S výjimkou Československa, kde žádné významnější reformní křídlo vládnoucí strany neexistovalo, neznamenal členství v komunistické straně pro režimní reformátory takovou přítěž, která by je diskvalifikovala z pozdější demokratické politické soutěže – naopak, znalost „technologie moci“ příslušníkům bývalého establishmentu často dodávala důvěryhodnost a mnoho z nich nedlouho po zhroucení starého režimu dosahovalo ve svobodných volbách pod křídly „reformované levice“ velice dobrých výsledků. Pomineme-li navíc „viditelná“ místa na vrcholu politické moci, zjistíme, že na pozicích v administrativě byla po roce 1989 personální obměna ještě nižší – v demokratickém Maďarsku roku 1993 například zastávalo 52,5% čelních zaměstnanců státní správy podobné administrativní pozice, jako v roce 1988.²⁰

2.2 Komunističtí reformátoři v demokratickém prostředí

Režimním reformátorům a pragmatikům se sice po roce 1989 podařilo zůstat součástí demokratických politických systémů – v polském, maďarském a slovenském parlamentu se nástupnické strany dokonce postupně etablovaly coby strany s velkým koaličním potenciálem, schopné podílet se na vládě –, těmto úspěchům však nezbytně předcházelo vyrovnání s komunistickou minulostí, jež mělo v každé zemi trochu jiný charakter. Každá ze tří vládnoucích komunistických stran v regionu uspořádala během

¹⁸ Linz, J. J., Stephan, A.: *Problems of democratic transition and consolidation...*, s. 66.

¹⁹ Grzymała-Busse, A. M.: *Redeeming the Communist Past: The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe...*, s. 181.

²⁰ Hanley, E.: *The making of post-communist elites in Eastern Europe...*, s. 22.

let 1989-1990 kongres, který měl rozhodnout o jejím dalším směřování.²¹ S výjimkou KSČ a jejího českého nástupce KSČM (*Komunistická strana Čech a Moravy*) platí, že se „mateřská“ komunistická strana rozpadla na významnější reformní stranu, jež se odstříhla od původní členské základny a distancovala se od tradičních komunistických symbolů, a „hard-left“ stranu, která se však nepřizpůsobila novému demokratickému systému, čímž se notně zúžil její potenciální okruh voličů. Tyto „pravověrné“ antisystémové následnické komunistické strany nedosáhly nikdy výraznější podpory a ve všech třech případech (tedy s výjimkou České republiky) se z nich během devadesátých let staly strany marginální, jen výjimečně zastoupené v parlamentu.

Otázka členské základny je důležitější, než by se mohlo na první pohled zdát. Proces transformace strany, na jehož konci by měla stát obnovená důvěra voličů v následnickou stranu a rozšíření její potenciální voličské základny na široké vrstvy obyvatel, totiž předpokládá přehodnocení vztahu stranických elit k minulosti a zavržení starých symbolů, jež pro voliče fungují jako jakási „zkratka“, vypovídající o kompatibilitě strany s demokratickým režimem. Dědictví masové členské základny a sítě regionálních organizací tak bylo pro nástupnické organizace kletbou i požehnáním. Šiky neobyčejně disciplinovaných komunistických voličů sice slibovaly jistou stabilní úroveň voličské přízně, zároveň však svazovaly ruce stranickým reformátorům. Chaotické podmínky roku 1989 nicméně ve stranách prostor pro nové reformní leadery přeci jen otevřely: zdiskreditovaní *hard-liners* byli zatlačeni do pozadí a politici, kteří chtěli obrátit stranu novým, „modernějším“ směrem, měli po nějakou dobu relativně volné pole působnosti. Toto „okno“ však nebylo otevřené příliš dlouho – už kolem roku 1992 se začaly bývalé konzervativní proudy znovu ozývat a pokud se strana do této doby nestačila přeměnit, prostor pro transformaci se uzavřel.²² Přední zástupci polských, maďarských i slovenských komunistických elit se na sjezdech let 1989-1990 a v období do roku 1992-3 rozhodli oprostít od zděděné členské základny a otevřít se tak novým voličům: ať už tím, že „mateřskou“ stranu rozpustili a založili stranu novou (polský a maďarský model), či – jako v případě slovenské KSS – SDĽ (*Komunistická strana Slovenska – Strana demokratickej ľavice*) – stranu přejmenovali a bývalým členům dali možnost se přeregistrovat. V KSČM rovněž probíhaly pokusy o nastolení „nového kursu“ (zejména v letech 1990-1993, kdy byl jejím předsedou Jiří Svoboda),

²¹ Grzymała-Busse, A. M.: *Redeeming the Communist Past: The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe...*, s. 121.

²² Tamtéž, s. 8.

nakonec si však vybrala cestu zachování věrnosti decentralizované regionální struktuře a masové členské základně.

Jak už jsem uvedl výše, s výjimkou české větve KSČ se komunistické státostrany ve sledovaném regionu po roce 1989 rozpadly na menšinové tvrdé antisystémové frakce a umírněné levicové strany, pokoušející se reformovat komunistické myšlenky a odstříhnout se od svrženého režimu. Zatímco „hard-left“ strany nesly dále komunistickou ideologii, reformované strany „posbíraly“ většinu členské základny, a to přesto, že odmítly převzít členskou základnu „mateřské“ strany přímo. Pokud je tedy v jejich elektorátu zastoupena největší část členů bývalé státostrany, je třeba tyto politické strany považovat za dědičky komunistického odkazu, představující potenciálně nebezpečí pro demokratický systém? Domnívám se, že nikoliv. Členská základna státostran před rokem 1989 byla ve všech sledovaných případech masového charakteru a průkaz komunistické strany znamenal koncem osmdesátých let především záruku společenského a profesního postupu, což byl také velice pravděpodobně pro výraznou většinu členů těchto stran důvod, proč do té které strany vstoupili (o ideologických pohnutkách pro vstup do strany v sedmdesátých a osmdesátých letech lze úspěšně pochybovat). „Rudá knížka“ navíc nutně neznamenal automatický souhlas s politikou vedoucí strany, což se projevovalo především v Polsku a Maďarsku, kde od jisté doby existovala alespoň částečně tolerovaná opozice. Jako vhodný příklad dokládající toto tvrzení může sloužit i fakt, že z 9,5 miliónu členů Solidarity a s ní spojených organizací mělo v roce 1980 téměř 750 tisíc zároveň průkaz komunistické strany.²³ Takto motivovaní „komunisté“ pak po roce 1989 často vstupovali do nově vzniklých demokratických stran, či se přidávali k jejich elektorátu.

Proces diskreditace komunistických elit rozhodně nebyl nijak náhlý a přestože měl možnost naplno se projevit až ve svobodných volbách počátkem devadesátých let, důsledky podlomené legitimacy i to, jak je reflektovali samotní komunističtí politici, je možno vystopovat hluboko do osmdesátých let, ne-li ještě dále. V Československu se tento trend projevil například tím, že byl do čela ÚV KSČ v prosinci 1987 zvolen Miloš Jakeš – nepříliš „reprezentativní“ či „státnická“ postava s nevelkou autoritou. Režim tak dával najevo ztrátu sebevědomí, se kterým byl spojený pokles zájmu o místa na čele stranické hierarchie. S jistou mírou nadsázky můžeme tvrdit, že komunistický režim se v otázce doby svého trvání ukázal předvídavější než jeho opozice.

²³ Dryzek, J. S., Holmes, L.: *Post-Communist Democratization: Political Discourses across Thirteen Countries*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s.225.

3. Nové elity po roce 1989 a rozdílné zdroje jejich legitimacy

„Politická svoboda“ v podání komunistických stran střední a východní Evropy zadusila téměř veškerou opoziční činnost, zaměřenou na věci veřejné. Důsledkem této čtyřicetileté éry politické unifikace byla veskrze chaotická a hektická organizace nových politických hráčů ve chvíli, kdy se autoritativní režimy začaly hroutit. Tak jako i v minulých kapitolách, je však i zde třeba rozlišovat situaci v jednotlivých zemích středoevropského regionu, neboť v každé z nich měl zrod nových politických elit svá specifika.

Sledovat obecné trendy, jež by mohly vést ke stanovení konkrétních pravidel pro vznik nových politických uskupení po pádu autoritativního režimu, je – jak tvrdí například Graeme Gill²⁴ – velice obtížné, protože situace na dramaticky se rozvíjející politické scéně středoevropských zemí na přelomu let 1989/1990 zůstává dodnes velice nepřehledná. Jednotlivé zájmové skupiny nemají ještě v této rané době své ustálené politické zastoupení a vznik nových stran a jejich schopnost prosadit se do značné míry ovlivňuje náhoda, spočívající například v nedostatečné informovanosti voličů či v různých nečekaných událostech, nahrávajících té či oné skupině. Kromě toho je pak rozhodující také nadání konkrétních jednotlivců a jejich schopnost zapůsobit na široké vrstvy obyvatel. Pomineme-li však nástrahy této „transformační džungle“, můžeme tělesa, jež v počáteční fázi pronikla na politickou scénu, rozdělit do tří kategorií.²⁵

Do první kategorie spadají uskupení, která vznikla už *před* započatím transformace jako nejrůznější opoziční hnutí a pro režim pak často představovala přirozeného partnera při jednání o reformách – nebo naopak nejviditelnějšího „nepřítele“, který se odvážil formulovat odlišný názor (jako v případě Charty 77, jejíž členové dali po pádu režimu vzniknout Občanskému fóru). Kromě již zmiňovaného Občanského fóra patří do této kategorie polská Solidarita a několik různých maďarských stran, z nichž nejvýznamnější roli při přechodu k demokracii hrálo Maďarské demokratické fórum (*Magyar Demokrata Fórum* – MDF). Přestože tyto organizace nevznikaly jako politické strany, dosáhly v prvních svobodných volbách bez výjimky přesvědčivého vítězství – na rozdíl od většiny ostatních čerstvě vzniklých stran

²⁴ Gill, G.: *The Dynamics of Democratization: Elites, Civil Society and the Transition Process*, MacMillan Press, London, 2000, s. 44.

²⁵ Irmanová, E.: *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze...*, s. 162 – autorka upatňuje toto rozdělení na příkladu Maďarska, mám však za to, že tento model lze použít i pro ostatní středoevropské státy.

a hnutí totiž disponovaly legitimitou zavedených odpůrců režimu. Přes svůj úspěch v počáteční fázi transformace a důležitou roli, kterou v procesu přechodu k demokracii sehrály, však tyto strany zpravidla neměly dlouhého trvání. I proto, že byly spíše širokým antikomunistickým fórem než politickou stranou v pravém slova smyslu, se brzy buď rozpadly na různé následnické frakce (což je případ OF a Solidarity) nebo ztratily širokou podporu a staly se z nich sice zavedené, ale velikostí až druhořadé politické strany – jako v případě MDF, které od roku 1994 balancuje na hranici pětiprocentního prahu pro vstup do parlamentu.

Druhou kategorií politických uskupení, která vznikla v souvislosti s pádem starého režimu, jsou hnutí, navazující na tradici politických stran aktivně působících před obdobím komunismu. Zatímco strany první kategorie odvozují svoji legitimitu od opoziční role, již hrály před rokem 1989, skupina „obnovených“ stran se hlásí k odkazu organizací, které komunistický režim vymazal z politické mapy v druhé polovině čtyřicátých let.

Třetí kategorie zahrnuje strany založené „na zelené louce“ bez návaznosti na jakoukoliv konkrétní organizaci. Co se legitimacy týče, čelili zástupci stran, spadajících do této skupiny, asi největším obtížím, neboť kromě volebního programu a osobního „kreditu“ neměli čím podložit způsobilost svou a své strany pro politický život. Tato hnutí tak často vznikala s cílem být „opozicí opozice“, vymezovala se vůči již zformovaným novým stranám a svůj program zakládala na kritice probíhajících změn a nabídce alternativního vývoje.

3.1 Antiautoritativní fóra

Z předcházejícího rozdělení je zřejmé, že i přes pozdější úpadek měli v počátečních fázích transformace největší vliv zástupci první skupiny, tedy široká antikomunistická fóra, která se starým režimem vyjednala podmínky přechodu k demokracii. Zatímco v Maďarsku byl už v lednu roku 1989 přijat zákon povolující vznik nových politických stran a jednotlivé „proto-strany“ posléze společně vyjednávaly s režimem u kulatého stolu, ale do voleb šly samostatně, v Polsku a zejména v Československu hrály v počáteční fázi Solidarita i Občanské fórum (a do jisté míry i Veřejnost proti násilí na Slovensku) roli „opozičního hegemonu“. Pro splnění svého prvotního účelu, tedy provedení oné „vyjednané tranzice“, se takováto

antikomunistická koalice, ve které bylo přítomno mnoho názorových proudů, velice dobře hodila, pro další politický život však byla právě kvůli své mnohohojakosti nevhodná, což se velice brzy projevilo.

Přijetí téměř veškeré zodpovědnosti za podobu první fáze transformace se navíc ukázalo být značnou přítěží. Tím, že nové elity přistoupily na „spolupráci“ s komunistickým režimem – to je především případ Polska a Maďarska – a neodřizly se od něho hned z počátku, pozvedly jeho skomírající legitimitu: představily jej totiž jako subjekt, se kterým lze vyjednávat a uzavírat kompromisy. Zároveň tím podlomily *svou vlastní* legitimitu v očích formující se „opoziční opozice“ – spolupráce se starými elitami a jejich částečné setrvání u moci (v Polsku provedené zachováním komunistické většiny v Sejmu až do voleb v roce 1991²⁶) vyvolalo četné hlasy, volající po „druhé revoluci“²⁷ (tyto názory sice nezískaly širší odezvu, byly však velice dobře slyšet), která by odstranila všechny bývalé komunisty z čelních pozic a Solidaritě dávaly za vinu příliš „umírněný“ postoj při vyjednávání s komunistickým režimem. Role Solidarity se však může jevit jako jednoznačně mírná až zpětně, kdy už je jasné, že transformační proces skončil úplnou demokratizací a zbavením vedoucí strany mocenského monopolu. Na jaře 1989, kdy v Polsku probíhaly rozhovory u kulatého stolu, však ještě nebylo jisté, zda bude režim ochotný bez boje předat veškerou moc do rukou svobodně zvolených zástupců, ani to, zda bude mít v budoucích volbách převahu opoziční Solidarita a k ní přidružené organizace, či reformovaná komunistická strana. Tato nejistota, jež se bezděky blíží Johnem Rawlsem definovanému principu „veil of ignorance“²⁸, dala v Polsku vzniknout systému zvýhodňujícímu politické menšiny a lze na ni nahlížet jako na jednu z hlavních příčin rozdrobenosti polského Sejmu, která stála za celkovou disfunkčností a nestabilitou polského politického systému první poloviny devadesátých let. V Československu a Maďarsku už byla vyjednávací pozice režimu podstatně slabší a komunističtí představitelé neměli na podobu demokratického politického systému takový vliv – jednalo se spíše o podmínkách předání moci než o podobě budoucího režimu jako takového.

Jak už bylo řečeno, široká antiautoritativní fóra nesla hlavní díl odpovědnosti za podobu počáteční a střední „etapy“ přechodu k demokracii. V případě Československa, kde se režim zhroutil nejrychleji, se dokonce Občanské fórum a Veřejnost proti násilí

²⁶ Linz, J. J., Stephan, A.: *Problems of democratic transition and consolidation...*, s. 267.

²⁷ Hanley, E.: *The making of post-communist elites in Eastern Europe...*, s. 6.

²⁸ Rawls, J.: *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1971, s. 136-142.

podílely na roli prozatímní vlády „národního porozumění“ před prvními svobodnými parlamentními volbami v červnu 1990 (v Maďarsku a Polsku o prozatímní vládě příliš mluvit nelze, neboť si tu komunisté udrželi alespoň částečnou formální moc až do prvních svobodných voleb). Z dnešního pohledu se může zdát vcelku bezproblémové nastartování demokratizace samozřejmostí, přechodná vláda, která nevzešla z voleb, však může představovat pro formující se politický systém značné riziko: nástupnický režim po režimu autoritativním totiž nemusí být nutně demokratický či může na cestě k demokracii strávit velmi dlouhou dobu. Primární funkcí prozatímní vlády by mělo být stanovení brzkého termínu voleb – pokud začne mít prozatímní kabinet politické ambice, může to znamenat počátek cesty do záhuby. Mnohé autoritativní režimy totiž začínají marnou snahou reformátorů učinit demokracii demokratičtější použitím nedemokratických prostředků.²⁹ Je však třeba říci, že v tomto ohledu obstála československá prozatímní vláda vedená Mariánem Čalfou velice dobře a i přes nejasnost některých institucionálních pravidel se nepokoušela navyšovat své pravomoci či jinak nelegitimně zasahovat do průběhu transformace.

V Maďarsku se konaly první svobodné volby v březnu 1990, v Československu v červnu téhož roku. Poláci mohli poprvé svobodně vhodit hlasovací lístek do urny už v červnu 1989, tyto volby však byly demokratické jen z části, neboť 65% míst v Sejmu připadlo bez ohledu na výsledek voleb slábnoucí komunistické státostraně a subjektům, jež s ní dlouhodobě a oficiálně spolupracovaly. V Maďarsku a Československu však volby proběhly svobodně a podle demokratických zásad, přesto však ještě nebyly zcela standartní co se týče uskupení, jež se ucházela o moc. Stranický systém se zatím příliš nerozvinul, jednotlivé politické strany dosud nebyly jasně profilované a spíše než standartními volbami západního stříhu tak byly tyto volby plebiscitem proti komunistickému zřízení.³⁰ Jak už jsem uvedl dříve, výrazné vítězství v nich zaznamenala prvotní široká antiautoritativní hnutí, jež nebyla politickými stranami *per se*, poskytla však „živnou půdu“ pro vznik nových stran a uskupení (ať už uvnitř těchto fór či vně) – mimo jiné i tím, že se vůči těmto „hegemonům“ a jejich politickým myšlenkám mohly nové strany vymezit. Mimo to získaly tyto strany také potřebný čas ke konsolidaci svých programů a organizačních struktur.

²⁹ Dvořáková, V., Kunc, J.: *O přechodech k demokracii...*, s. 28.

³⁰ Vodička, K.: *Konsolidace demokracie v ČR, středoevropský kontext: šance a rizika*, Politologická revue 2002/II, s. 4.

Velkým problémem mnoha zemí postkomunistického bloku byl v souvislosti se započatím demokratizace strmý nárůst nacionalismu a jeho zhoubné přítomnosti na politické scéně. Ve střední Evropě se však tento trend příliš neprojevil a s výjimkou Slovenska byl v politice tématem převážně okrajovým. Česká republika, Polsko a Maďarsko jsou země etnicky poměrně homogenní a nacionalismus se tak orientoval spíše na vlastní menšiny v zahraničí (Maďarsko) či „vnějšího nepřítele“ v podání Německa či Ruska (ČR a Polsko), nedostal se však nikdy do centra pozornosti politického procesu.³¹ Oproti tomu maďarská menšina žijící na Slovensku se stala do značné míry záminkou pro nacionalisticky laděnou rétoriku některých politiků a – zejména v prvních několika letech po rozpadu Československa – také k četným autoritativním zásahům ze strany vládnoucích elit.

Vraťme se ale ještě k problematice vlády antikomunistických fór. Zatímco v případě Maďarska se nové politické elity začaly organizovat do oficiálními místy tolerovaných hnutí již v letech 1987-1988, díky čemuž měly delší čas na formulování svých politických programů a seznámení veřejnosti se svými záměry (velké množství politických stran pochopitelně vznikalo od počátku roku 1989, kdy bylo zakládání nových stran výslovně povoleno zákonem, všechna uskupení, která se v Maďarsku dostala do parlamentu v prvních svobodných volbách v březnu 1990, se však zformovala už před koncem roku 1988³²), v Československu a Polsku byla situace zcela odlišná. Pokud zmiňuji „nekompatibilitu“ Občanského fóra, Veřejnosti proti násilí a Solidarity s parlamentním stranickým systémem, není to jen kvůli jejich heterogennímu charakteru, ale také kvůli „apolitičnosti“ jejich čelních představitelů a vůbec celé koncepce těchto hnutí. Může se to zdát poněkud paradoxní, ale polský i československý komunistický režim svým pojetím přísné „stranickosti“ a podřízením všeho vedoucí úloze strany samotný pojem politická *strana* natolik zdiskreditoval, že přední odpůrci režimu, kteří dostali hlavní slovo v počátečních fázích tranzice, upřednostňovali nejen *apolitické*, ale mnohdy dokonce *antipolitické* pojetí politiky a například Občanské fórum – věrno svému heslu „Strany jsou pro straníky, OF je pro všechny“ – dokonce prosadilo do zákona o politických stranách z ledna 1990, že bude mít spolu s Veřejností proti násilí status politického hnutí, nikoliv strany.

Tento trend je pochopitelně způsobený také tím, že noví demokratičtí vůdci jako Václav Havel či Lech Wałęsa se před rokem 1989 nesoustředili v první řadě na

³¹ Tamtéž, s. 15.

³² Linz, J. J., Stephan, A.: *Problems of democratic transition and consolidation...*, s. 310.

formulování *politických* požadavků ve smyslu fundamentální změny politického systému a jejich činnost mířila zpravidla poněkud jiným směrem. Oponování režimu v politické rovině – to byl prohřešek, který stál v očích komunistické strany jednoznačně nejvýše, neboť zpochybňoval samotnou legalitu a legitimitu režimu, a pokud byl režim ochoten činit nějaké ústupky, pak rozhodně ne v této oblasti. V prostředí autoritativního státu bez reálných vyhlídek na změnu (to se týká především Československa) tak nemělo příliš smysl zabývat se kritikou podstaty režimu samotného – mnohem větší šance na úspěch spočívaly v protestech proti dílčím nespravedlnostem, jež režim páchal, tak jako to činila Charta 77 v otázce lidských práv. Spíše než politickou opozicí tak byla Charta 77 „intelektuální alternativou“.

Solidarita byla v tomto ohledu poněkud specifickým „tvorem“. Její masovost a síť regionálních organizací jako by ji předurčovaly k osudu politické strany a velká část jejích členů se po roce 1989 v politice skutečně uplatnila, za vznikem Solidarity však stály především sociální a ekonomické požadavky – právo dělníků na zastoupení ve svobodných odborech, vyšší mzdy, levnější potraviny a podobně. Solidarita nepochybně *byla* organizací s politickými cíly, její politické ambice však spíše nepřímo vyplývaly ze zmiňovaných primárních cílů. Na účinnou formulaci politického programu navíc byla hnutím příliš nesourodým, zastřešujícím příliš mnoho proudů – to se ostatně ukázalo po nástupu Solidarity k moci na její fragmentaci, rozpadu a četných sporech jejích bývalých představitelů – za všechny uveďme například konflikt mezi Lechem Wałęsou a Tadeuszem Mazowieckim.³³ Zatímco na sociálních a ekonomických požadavcích se v osmdesátých letech – sjednocena společným nepřítelem – dokázala shodnout, společné politické cíle už ve volné politické soutěži formulovat nedokázala.

Skutečně *politickou* opozici bychom tak v Polsku a Československu osmdesátých let nejspíš hledali marně. Ani další opoziční (nebo jen na režimu nezávislá, což mělo v podstatě tentýž význam) hnutí se nedají označit jako vysloveně politická, třebaže jim byl takový význam komunistickou propagandou – a mnohdy také západním tiskem – přisuzován. Například polské nezávislé hnutí „Pomerančová alternativa“³⁴, organizující v osmdesátých letech pouliční happeningy a demonstrace se zdánlivě nesmyslnými požadavky (jako apel na osvobození Santa Klause), sice bezesporu reagovalo na politickou situaci ve státě, proti režimu však „bojovalo“ právě svou apolitičností, parodovalo politiku samotnou, vysmívalo se mocenskému aparátu a

³³ Tamtéž, s. 274.

³⁴ Kenney, P.: *Karneval revoluce: střední Evropa 1989*, BB/Art, Praha, 2005, s. 195-196.

rozhodně si nekladlo politické cíle. Takový přístup, tedy *negace* režimních metod, odhalení jejich slabých míst, můžeme pozorovat u naprosté většiny opozičních skupin a z podstaty charakteru takových uskupení pochopitelně vyplývá, že z nich přímo nevzešla žádná struktura, jež by byla připravena bez problémů se zapojit do počátečních fází politického života. Pomerančová alternativa je možná v tomto ohledu extrémním příkladem, dle mého názoru však vhodně ilustruje apolitičnost české a polské opozice (což do menší míry platí i pro Solidaritu), jež se začala „učit“ politickým zásadám až při vyjednávání s churavějícím režimem a na přeměnu z disidentů v politiky tak měli její zástupci žalostně málo času.

Mám za to, že právě charakter hnutí, v nichž se před rokem 1989 budoucí vůdci antiautoritativních fór – především Václav Havel a Lech Wałęsa – angažovali, vtiskl podobu jejich pozdějšímu politickému (či spíše *apolitickému*) stylu. Odstup těchto demokratických vůdců od klasického pojetí politiky coby souboje jasně vyprofilovaných politických stran, důraz na angažovanou občanskou společnost a přesvědčení, že je možné stát i v roli významné politické figury mimo rámec stranického systému, byl charakteristický nejen pro Wałęsu s Havlem, ale i pro velkou část „novopečených“ politiků, kteří pocházeli z disidentského prostředí a do politiky se dostali spíše díky své kredibilitě odpůrců režimu než vlastní touze stát se politiky.

V případě Československa je však možné vysledovat ještě jednu příčinu „antipolitické politiky“ rozhodující části nových elit, jež se dostaly k moci na podzim 1989. Nízký počet aktivních oponentů režimu koncem osmdesátých let, způsobený všeobecnou apatií a nekompromisním postupem komunistického zřízení vůči těm, kteří tuto apatii překonali, měl za následek – jak už jsem uváděl výše – minimální stupeň politické organizovanosti této opozice, která sice s režimem dokázala v určitých oblastech účinně „bojovat“, naprosto však nebyla připravená na situaci po případném pádu tohoto systému. Ve chvíli, kdy se režim samovolně zhroutil a opozici takřikajíc „spadla moc do klína“³⁵, překvapil ji hladký průběh tohoto kolapsu natolik, že si neuvědomovala význam *institucionální organizovanosti* v novém politickém prostředí. Pokud by se režim snažil vzdorovat o něco déle, získala by tato nová opozice více zkušeností, jednání mezi Ladislavem Adamcem a zástupci Občanského fóra v čele s Václavem Havlem se však nesla spíše ve znamení chvatného ústupu KSČ a šlo v nich v podstatě pouze o to, jakým způsobem stará vládnoucí elita odevzdá moc opozici.

³⁵ Linz, J. J., Stephan, A.: *Problems of democratic transition and consolidation...*, s. 321–322.

Antiautoritativní hnutí, představovaná Občanským fórem a Veřejností proti násilí, ostatně zpočátku vůbec neuvažovala o převzetí moci. Své stanovisko její představitelé změnili až po spěšné kapitulaci vedení Komunistické strany.³⁶

V období krátce po zhroucení komunismu už státy středoevropského regionu bezesporu nebyly autoritativními komunistickými režimy, ale ještě ani klasickými parlamentními demokraciemi s rozvinutým a konsolidovaným stranickým systémem, a tato přechodná doba by se dala charakterizovat jako vláda širokých antiautoritativních uskupení. V Maďarsku se sice tento model nikdy nerozvinul do plné šíře a ono „fórum“ tu představovala spíše koalice antikomunistických stran, i přesto však první volby vynesly k moci opoziční celek s velkou většinou, který měl slovo „fórum“ dokonce už v názvu – MDF ve volbách roku 1990 získalo přes 42,5% křesel³⁷ a vládu vedlo až do roku 1994. V Polsku, kde před rokem 1989 působila jednoznačně nejlépe organizovaná a nejjednotnější opozice v podobě odborového hnutí Solidarita, se však tento opoziční hegemon rozpadl ještě před prvními zcela demokratickými volbami v roce 1991 a v letech 1991 – 1993 tak sice byla tvořena většina vládních koalic nástupnickými stranami rozdrobené Solidarity, vlády však měly velice nestabilní charakter a o nějaké jednotě zde nemůže být řeč. Československé období „antiautoritativních fór“ trvalo nejkratší dobu – OF sice vyhrálo první svobodné volby v roce 1990, už v únoru 1991 se však rozštěpilo na pravicovou Občanskou demokratickou stranu a více středové Občanské hnutí, do kterého přešla většina vedoucích osobností Občanského fóra; pokračování v „nepolitické politice“ a nedostatečná volební kampaň však měly za následek, že ve volbách roku 1992 OH chybělo několik desetin procenta ke vstupu do parlamentu a Občanské hnutí za čas zaniklo. Na Slovensku měl opoziční hegemon v podobě Veřejností proti násilí podstatně méně přesvědčivou většinu než OF v Čechách, disponoval však podobně dlouhou životností – v dubnu 1991 se z něho vydělilo Hnutí za demokratické Slovensko a ze zbylé části VPN se nejprve stala Občanská demokratická unie, která pak v listopadu 1992 přestala existovat docela. V červnových volbách roku 1992 pak už jednoznačně zvítězili nástupci antiautoritativních fór – ODS a HZDS.

³⁶ Dvořáková, V., Kunc, J.: *O přechodech k demokracii...*, s. 131.

³⁷ Viz příloha č. 2 na straně 50.

4. Konsolidace nových elit v prostředí „revoluce vzrůstajících očekávání“

V minulé kapitole jsem se pokusil objasnit kořeny nových politických hráčů, kteří se po roce 1989 na středoevropské politické scéně objevili, formu, již na sebe vzali, a důvody, vedoucí k postupné transformaci modelu „širokých antiautoritativních fór“ v klasické demokracie s relativně rozvinutými stranickými systémy. Mohlo by se zdát, že po čtyřiceti letech vlády jedné strany budou občané, na jejichž volebním „menu“ se najednou objevila široká škála nových položek, tyto nové strany nadšeně podporovat, první polovina devadesátých let se však nezdá jako doba „vystřízlivění“, pro kterou je příznačné vyprchání veškerého „transformačního entuziasmu“.³⁸ Jedním z důsledků těchto změn ve vnímání nového režimu bylo bezesporu masivní posílení levicových socialistických stran (často se silnými vazbami na bývalé komunistické státostrany), kterému se budu věnovat v kapitole následující, v této bych se však chtěl pokusit poodhalit *příčiny a průběh* tohoto trendu.

Zhroucení komunistických režimů poskytlo bývalé opozici nejen široce uznávanou legitimitu, ale také možnost rozhodovat o budoucím směřování státu. Přesto – nebo možná právě proto – nekriticky přijímaná autorita těchto nových elit velice brzy ztratila svou univerzální sílu a během několika let se ve všech zemích střední Evropy dostaly k moci strany, které se profilovaly jako *kritici* probíhající transformace. Nejzásadnější příčinou odlivu podpory stanovené formy transformace je možno spatřovat v ekonomických dopadech spuštěných reforem – ekonomiky všech států komunistického bloku se koncem osmdesátých let nacházely v katastrofálním stavu a následné reformy tak byly pochopitelně „bolestné“. Levicové strany, jež v prvních letech po změně režimu „sbíraly síly“, se dokázaly postavit do role ochránců těch, na které těžkosti transformace dopadly s největší silou. Na Slovensku pak tuto roli sehrálo pravicové HZDS, které rozbíhající se reformy vytrvale kritizovalo a po svém nástupu k moci v roce 1992 jich velkou část zablokovalo.³⁹ Antikomunismus navíc během let 1992-1993 přestával být v politické aréně prioritním tématem a opoziční role vůči bývalému režimu tak ztrácela svou pozici rozhodující „devizy“.

Kromě politicky přitažlivého tématu ekonomických neduhů obrazu mladé demokracie a jejich nových představitelů uškodily také problémy v oblasti

³⁸ Dvořáková, V., Kunc, J.: *O přechodech k demokracii...*, s. 139.

³⁹ Velšic, M.: *Desať rokov politických premiér slovenskej spoločnosti v zrkadle verejnej mienky*, Politologická revue 1999/II, s. 20.

institucionální. Zánik autoritativního režimu se obvykle projevuje jako deinstitutionalizace⁴⁰ – některé nejvíce zdiskreditované instituce jsou odsouzeny k zániku či k restrukturalizaci a období mezi jejich skonem a uvedením do chodu (či konsolidací) institucí nových, jež by převzaly jejich pravomoci, se vyznačuje kompetenčními nejasnostmi a chaosem. Po roce 1989 zpočátku institucionální základna skutečně zoufale chyběla a tato absence (ať už na úrovni soudů či funkčních pravidel politického systému) zároveň brzdila politický rozhodovací proces, který byl bez pevné institucionální opory chaotický a turbulentní – a tím zároveň ztěžoval přijetí konsensu o struktuře budoucích institucí, který by celý „začarovaný kruh“ vyřešil. Nejvýraznějším případem tohoto trendu může být Polsko, kde jednání u kulatého stolu a následná „post-autoritativní deinstitutionalizace“ pozměnily pravidla volebního systému a vytvořily funkci prezidenta, mezi něhož a Sejm rozdělily exekutivní pravomoci. Výsledkem byl v letech 1989-1993 značně nestabilní politický systém, který vedl k četným konfliktům mezi Sejmem a prezidentem a výrazně ohrozil legitimitu režimu a důvěru v demokracii obecně.⁴¹

Na obrazu režimů, které ve střední Evropě vyrostly po pádu komunistického bloku, se také velice brzy začala podepisovat jakási „únava demokracií“. K demokracii (a k té mladé zvláště) neodmyslitelně patří nejrůznější nešvary – korupční skandály, prorůstání podnikatelské a politické sféry, spojené s příklonem ke kapitalismu, atd. Tyto kauzy pochopitelně jejímu dobrému obrazu neprospívají a posilují představu demokracie jako slabého a „prohnilého“ systému, čímž nahrávají starým elitám, které proti novému „závadnému“ objetí demokracie s kapitalismem mohou stavět zdánlivě spravedlivý „reálný socialismus“. Tvrzení, že před rokem 1989 žádné podobné skandály nebyly, však stojí takřkajíc „na vodě“. Jedním ze základních atributů demokratického systému jsou totiž také svobodná média, která hrají mimo jiné i roli jakéhosi hlídače – zatímco nekalé praktiky demokratických politiků je tak možné odhalit a veřejně prezentovat, komunistický režim, udržující kontrolu nad novinářskou obcí, se zpravidla postaral o to, aby se případné nezákonné praktiky nedostaly „na světlo“. Autoritativními komunistickými režimy tak neotřásaly žádné mediální skandály – což však v žádném případě nedokazuje, že praktiky vedoucích představitelů se pohybovaly v rámci zákona více, než jak tomu je v demokracii.

⁴⁰ Vodička, K.: *Konsolidace demokracie v ČR, střeoevropský kontext: šance a rizika...*, s. 3.

⁴¹ Linz, J. J., Stephan, A.: *Problems of democratic transition and consolidation...*, s. 284-286.

Přes všechny neduhy postupující transformace však ve středoevropském regionu po roce 1989 nebyla nikdy zásadním způsobem zpochybněna *podstata* a *smysl* nastartovaných změn. Jednotlivé potíže můžeme chápat jako zaváhání na cestě, nikdy však nešlo o radikálnější změnu směru – a to včetně případu Slovenska, kde sice vláda HZDS inklinovala k některým autoritativním metodám, podpora veřejnosti pro systémové změny ve smyslu celkové demokratizace však nikdy docela nevymizela.⁴² Negativní postoj k polistopadovému vývoji byl dán především sociálně-ekonomickými dopady, na které dokázalo HZDS ve své rétorice pohotově zareagovat, nikoliv ztrátou legitimacy režimu jako takového. Ve srovnání se západní Evropou zůstávala důvěra v instituce na Slovensku, ale i v ostatních státech střední Evropy, vcelku vysoká.⁴³

Téma postupného úpadku popularity politiky a politiků v „mladých demokraciích“ je fenoménem poměrně dobře známým a detailně zmapovaným. Počáteční nadšení pro politické a ekonomické změny, se kterým je spojeno všeobecné přijímání politiky jako hojně diskutované součásti každodenního života, po čase střídá zklamání z transformačních nezdarů a pokles zájmu o věci veřejné. Vysoká volební účast postupně klesá a dostává se na úroveň konsolidovaných demokracií, tak jak je známe ze západní Evropy. „Revoluci“ v politickém slova smyslu doprovází tzv. „revoluce vzrůstajících očekávání“⁴⁴, jež zpravidla v důsledku prvotního nadšení vytyčuje příliš vysoké a nereálné cíle (jak v politické tak v ekonomické rovině) a ústí ve všeobecné rozčarování. Tato „revoluce“ však není nastavena jako antisystémová – může podnítit nové požadavky, ale neútočí na samotný „raison d'être“ nového režimu. Kritizuje „symptomy“ transformace, nikoliv její smysl, což dokazuje i fakt, že i přes transformační „turbulence“ nevznikla v prostoru střední Evropy po roce 1989 žádná silná antidemokratická hnutí.⁴⁵

Potenciální důsledky transformačního zklamání se dají rozdělit zhruba do tří kategorií.⁴⁶ Prvním možným scénářem je celkový výrazný pokles zájmu o politiku – všeobecná apatie, pramenící z převládajícího společenského konsensu o nízké úrovni politiky a obrazu transformace jako „zpackané“. Tento model předpokládá poškození hodnověrnost politických elit jako celku a tudíž podle něho není příliš pravděpodobné, že by z nastalého stavu významnějším způsobem těžila kterákoliv část politického

⁴² Velšic, M.: *Desať rokov politických premiérov slovenskej spoločnosti v zrkadle verejnej mienky...*, s. 23.

⁴³ Dogan, M.: *Legitimita režimů a důvěra v instituce: od klasické typologie k novým skutečnostem*, Politologická revue 1998/II, s. 125.

⁴⁴ Linz, J. J., Stephan, A.: *Problems of democratic transition and consolidation...*, s. 79.

⁴⁵ Vodička, K.: *Konsolidace demokracie v ČR, středoevropský kontext: šance a rizika...*, s. 14.

⁴⁶ Dvořáková, V., Kunc, J.: *O přechodech k demokracii...*, s. 139-140.

spektra. Druhým scénářem je uchování všeobecně vysoké politické participace, která se však obrátí proti novým elitám. Tato možnost předpokládá pokles důvěryhodnosti pouze těchto nových elit a nahrává elitám starým, jejichž komunistická minulost se ve světle nepopulární transformace může jevit o mnoho přijatelnější. Zároveň však ani v tomto případě příliš nehrozí celková systémová změna směrem zpět k autoritativnímu režimu, neboť staré elity již přistoupily na nová „pravidla hry“ a režim je už natolik konsolidovaný, že jeho základní premisy by bylo možné změnit jen revoluční cestou – se kterou právě pracuje model třetí. Ten je proveditelný tehdy, zůstane-li ve společnosti zachována „revoluční mentalita“. Pokud je v takové situaci sociální objednávka na uchování revolučního stavu v obyvatelstvu dostatečně početně zastoupená, otevírá se možnost pro fundamentální změnu čerstvě transformovaného režimu – ať již směrem „zpět“ k autoritativnímu mocenskému modelu z doby před započítím transformace (což je však dosti nepravděpodobné) či „vpřed“ ve smyslu výrazného prohloubení započatých změn v duchu „druhé revoluce“. Je však třeba podotknout, že třetí možný důsledek „transformačního zklamání“ je nejméně pravděpodobný a vývoj ve středoevropském regionu po roce 1989 se pohyboval jednoznačně pouze v rámci prvních dvou modelů, zpravidla jejich kombinací.

5. Návrat starých elit k moci? „Reformovaná levice“ ve střední Evropě

Komunistické strany střední Evropy sice po roce 1989 ztratily mocenský monopol, pravidla volné politické soutěže jim však umožňovala ucházet se o voličskou přízeň demokratickou cestou. S rozbíhající se transformací tak ležela před zástupci starých elit volba – mohli se pokusit bývalou státostranu reformovat do podoby, ve které by byla funkční a atraktivní i v nových podmínkách, nebo se proti novému systému vymezit jednoznačně negativně, spolehnout se na podporu skalních zastánců starého režimu či těch, kteří budou s novým zřízením radikálně nespokojeni, a profilovat se jako antisystémová opozice. Ohledně této otázky neexistoval v komunistických stranách jednoznačný konsensus a v prvních několika měsících (a v některých případech i letech) po pádu starého režimu tak v nástupnických stranách působily proti sobě obě síly – do té doby, než jedna z nich nabyla vrchu, což následně vedlo ke ztrátě vlivu „vnitřní stranické opozice“ či k vydělení menšinového názorového proudu, jehož představitelé založili stranu novou. V Polsku a Maďarsku poměrně rychle zvítězili zastánci reformních kroků a „sociáldemokratizace“ strany, na Slovensku sice měli straničtí reformátoři méně rozhodující podporu, nakonec však rovněž slavili vítězství – i když se neobešlo bez pozdějších komplikací –, v České republice se však konzervativní stranický proud udržel a od roku 1993 jednoznačně určoval směřování strany.

5.1 Stranická kontinuita ve světle návaznosti na reformní komunismus

Příčiny rozdílného vývoje nástupnických stran v demokratických podmínkách je nepochybně třeba hledat částečně již před rokem 1989. Snahy o umírněnou reformátorskou politiku, jež se objevily v polském a maďarském případě, měly pro budoucí nástupnické strany hned dvojí přínos – zaprvé z takových tendencí a proudů vzešly pozdější vůdčí osobnosti těchto stran⁴⁷, reformní křídla pak poskytovala prostor pro formulování nové politické vize, která proces transformace a „sociáldemokratizace“ značně urychlila, neboť reformisté měli v hektickém prostředí let 1989-1990 na co

⁴⁷ V případě Polska to byl například Alexander Kwaśniewski a Leszek Miller, v Maďarsku pak Imre Pozsgay či Gyula Horn.

navázat. Zadruhé pak odkaz reformem nastartovaných už před rokem 1989 (nebo alespoň jejich příslib reformním křídlem) posiloval důvěryhodnost nástupnických stran u širší veřejnosti – prezentoval státostranu ne jako monolitického mocenského hegemonu (tak jako tomu bylo v Československu), ale jako organizaci, ve které existuje vnitřní rozpor a je v ní možno rozlišit jednoznačné „viníky“ nastalé ekonomické či politické situace a ty, kteří se v rámci daných možností pokoušeli alespoň o částečnou změnu. Polská SdRP (*Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej*) i maďarská MSzP (*Magyar Szocialista Párt*) z tohoto odkazu jednoznačně těžily a mám za to, že v první řadě právě tento étos reformátorů a technokratů jim v roce 1993, resp. 1994 zajistil návrat do vlády.

V případě Československa neměli představitelé nástupnických stran v tomto ohledu příliš na co navázat, neboť reformní tendence byly v předlistopadové KSČ prakticky nepřítomné, přesto se však slovenským postkomunistům zformovaným v roce 1991 do Strany demokratické levice⁴⁸ podařilo projít poměrně hlubokou transformací a SDL v polovině devadesátých let po programové a ideové stránce neměla daleko ke svým polským a maďarským protějškům. Důvody odlišného vývoje české a slovenské „větve“ komunistické strany po roce 1989 je možno spatřovat v drobných rozdílech mezi českou a slovenskou podobou „reálného socialismu“ – na Slovensku například neproběhly v tak rozsáhlé míře stranické „čistky“ po roce 1968 –, velice důležitou roli tu však sehrály i personální otázky. Straničtí reformátoři se sice dokázali prosadit až ve chvíli, kdy se komunistický režim v Československu rozpadal, silnému reformnímu vedení Petera Weisse se však podařilo potlačit či vytěsnit ze strany názorovou opozici a měl tak při poměrně hlubokých změnách v KSS relativně volné ruce. Povedlo se mu však tuto „operační volnost“ využít natolik, že by se slovenská SDL mohla postavit na roveň svým polským či maďarským protějškům?

Pro určení úspěšnosti transformace nástupnických stran v demokratické politické subjekty je třeba zohlednit několik faktorů. Mohlo by se zdát, že nejjednodušším kritériem, svědčícím o „asimilaci“ nástupnické strany v demokratickém zřízení, jsou její volební výsledky, ty však nezbytně nemusejí dokazovat završený transformační proces, neboť v parlamentní demokracii mohou dosahovat vysokých volebních zisků i antisystémové strany. Podle kterých aspektů je tedy možno stupeň dosažené transformace posuzovat?

⁴⁸ Hloušek, V., Kopeček, L. (eds.): *Rudí a růžoví. Transformace komunistických stran...*, s. 104.

Jedno ze základních vodítek, podle kterých lze pohlížet na míru akceptace demokratických zásad tou kterou stranou, může poskytnout pohled na stranickou *kontinuitu* – tedy to, jak se následnická strana vyrovnala se svou komunistickou minulostí, zda převzala původní členskou základnu (případně i její politické názory), zda si ponechala správu nad majetkem bývalé státostrany (či se o to pokoušela) a v obecné rovině zkrátka to, jakým způsobem se hlásí k odkazu „ancien régime“. V tomto ohledu je jednoznačně nejextrémnější přístup české KSČM. Zatímco ostatní komunistické strany regionu byly přejmenovány (SDL) či rozpuštěny a založeny znovu (SdRP, MSzP), modifikace v názvu české komunistické strany byla více méně jen „kosmetická“ a jejím důvodem byla mnohem spíše snaha odstranit česko-slovenskou asymetrii než deklarovat změnou názvu změnu postojů.⁴⁹ To je ostatně vidno i ze způsobu, jakým se čeští komunisté po roce 1989 stavěli k předlistopadovému režimu – kromě uznání některých „ojedinělých nešvarů systému“ či „osobních selhání“ rozhodně režim jako celek KSČM nikdy neodsoudila. Představitelé polské, slovenské či maďarské následnické strany se ke starému režimu stavěli o něco více kriticky a vládnoucímu stranickému aparátu vytýkali jeho strnulost a neschopnost řešit problémy⁵⁰, i tady je však patrná určitá opatrnost zejména v komentářích sedmdesátých a osmdesátých let, kdy už velká část těchto politiků aktivně působila, a například v Polsku ucelenější vyjádření představitelů SdRP k tomuto období v devadesátých letech nezaznělo. V institucionální rovině se však polská, maďarská i slovenská následnická strana dokázala od svých předchůdců poměrně úspěšně odstříhnout, a to především díky efektivní redukci členské základny – v polském a maďarském případě tato obměna vzešla z formálního rozpuštění původní strany, na Slovensku pak po přejmenování strany z KSS na KSS-SDL a následném vyškrtnutí první části názvu nařídila strana přeregistraci členů, po které jich v SDL zbylo asi 47 000, což byla z původního počtu zhruba desetina.⁵¹

Kromě „institucionální“ kontinuity však můžeme vysledovat také různou míru kontinuity „ideologické“ – všechny nástupnické strany sice vypustily ze svých programů klauzuli o vedoucí úloze komunistické strany či důrazu na plánované hospodářství, míra jejich „sociáldemokratizace“ se však zásadně liší a především čeští komunisté si ponechali mnohé z programu své předlistopadové předchůdkyně. KSČM

⁴⁹ Tamtéž, s. 88.

⁵⁰ Viz. např. Linz, J. J., Stephan, A.: *Problems of democratic transition and consolidation...*, s. 300.

⁵¹ Hloušek, V., Kopeček, L. (eds.): *Rudí a růžoví. Transformace komunistických stran...*, s. 106.

se tak od počátku své existence považovala za stranu „revoluční“ a tento svůj charakter dokládala požadavky na systémovou změnu, kterou však definovala velmi nejasně.⁵² Tuto programovou mnohoznačnost můžeme přičíst charakteru KSČM jako strany „volebního protestu“, u které není v první řadě důležité, co nabízí, ale to, proti čemu se vymezuje.

Počátkem devadesátých let zaznívaly na adresu nástupnických stran četné hlasy, varující před návratem ke starému režimu v případě, že se tyto strany dostanou do vlády. Pomineme-li ve většině ohledů výjimečnou KSČM, která takové spekulace mnohdy svým „předlistopadovým rétorickým stylem“ živila, pak představitelé ex-komunistických levicových stran dělali všechno proto, aby těmto obavám zabránili, a ve chvíli, kdy se vlády skutečně chopili, zpravidla pokračovali v započatých reformách. SdRP a MSZP už ve svých počátcích převzaly politiku reformních křídel svých „mateřských“ komunistických stran, prohloubily ji a velice rychle se transformovaly v sociálně demokratické strany západního stříhu – už v polovině devadesátých let se tak mohly začlenit do západoevropských socialistických struktur. Ve slovenské SDE probíhal tento proces o poznání pomaleji, přesto však byl v roce 1996 korunován uznáním ze strany západních socialistických a sociálně-demokratických stran.⁵³ Případ SDE je však v mnohém jedinečný – zatímco v Polsku a Maďarsku se nástupnickým stranám podařilo vcelku úspěšně vyrovnat s vládní zodpovědností, proměnily se v proevropské strany s poměrně pragmatickou politikou a zejména maďarská MSZP se v letech 1994-1998 odhodlala i k relativně „bolestným“ reformám⁵⁴, slovenská následnická strana začala tvář v tvář vládní zodpovědnosti oscilovat mezi levicovým populismem a realistickou pragmatickou politikou. Výsledkem byla krize identity, ztráta voličů a posílení regresivních tendencí, jež v SDE nastartovaly proces, který koncem devadesátých let vyústil ve vítězství tvrdě socialistického křídla, vedeného Jozefem Migašem.⁵⁵ „Rebolševizace“ v SDE v devadesátých letech nedospěla tak daleko jako v KSČM, přesto však transformace v demokratickou levicovou stranu nedošla do zdárného konce a SDE zůstala takřikajíc „na půl cesty“.

⁵² Viz např. Handl, V.: *Evropeizace KSČM mezi ortodoxií a eurokomunismem?*, IIR Policy Papers, 2004, <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&lng=en&id=29231>, 2. 1. 2009.

⁵³ Hloušek, V., Kopeček, L. (eds.): *Rudí a růžoví. Transformace komunistických stran...*, s. 115.

⁵⁴ Tamtéž, s. 187.

⁵⁵ Tamtéž, s. 121.

5.2 „Syndrom nástupnictví“: problematické dědictví

V předcházejících odstavcích jsem se pokusil nastínit, do jaké míry se podařilo nástupnickým stranám transformovat v demokratické politické subjekty. I přesto, že programy těchto stran v polovině devadesátých let mnohdy neměly daleko k ideovým základům západoevropských sociálních demokracií, museli se jejich představitelé vypořádat s výrazným handicapem, který představovala minulost těchto stran – návaznost na zdiskreditované komunistické státostrany. Představa „návratu starých elit“ byla pro velkou většinu obyvatel nadále nepřijatelná a na politické scéně vedla k výrazné izolaci těchto stran. Není tedy divu, že se jejich představitelé snažili svůj obraz „starých elit“ usilovně změnit.

SdRP a MSzP měly v tomto ohledu dosti společného, v mnohém se však také lišily. Obě strany navazovaly na silná reformní křídla komunistických stran, díky čemuž se poměrně brzy vymanily z absolutní defenzivy a etablovaly se coby „catch-all“ strany.⁵⁶ Obě také navázaly spolupráci s odborovými svazy – v polském případě se pochopitelně nejednalo o Solidaritu, ale o *Celopolskou dohodu odborových svazů*⁵⁷ (*Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych – OPZZ*), což byla organizace, založená v roce 1984 Jaruzelského režimem *namísto* zakázané Solidarity. Zatímco maďarská MSzP však kandidovala ve volbách 1990 i 1994 samostatně, SdRP se snažila posílit svou důvěryhodnost spolupráci s dalšími levicovými subjekty a před volbami v roce 1991 vytvořila levicovou koalici „Svaz demokratické levice“ (*Sojusz Lewicy Demokratycznej – SLD*).⁵⁸ Na rozdíl od Maďarska, kde princip stranického monopolu padl velice záhy, díky čemuž se už ani první volby v roce 1990 nenesly ve vyhroceném duchu „komunismus vs. antikomunismus“⁵⁹, v Polsku ostrá linie mezi následníky odkazu Solidarity a spojenci bývalého režimu přetrvávala i po volbách v roce 1991 (výrazně ji přiřivoval i prezident Lech Wałęsa). Strategie levicové koalice však byla pro SdRP úspěšná, neboť přispěla k přenesení těžiště politické diskuse z polarizace na „komunisty“ a „antikomunisty“ na debatu o kompetentnosti a akceschopnosti „solidaritních“ vlád a prezidenta Wałęsy.

⁵⁶ Vodička, K.: *Konsolidace demokracie v ČR, střeoevropský kontext: šance a rizika...*, s. 15.

⁵⁷ Kopeček, L.: *Transformace střeoevropských komunistických stran – polský a maďarský případ*, Střeoevropské politické studie, 2001/II, <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=89>, 2. 1. 2009.

⁵⁸ Dryzek, J. S., Holmes, L.: *Post-Communist Democratization: Political Discourses across Thirteen Countries...*, s. 227.

⁵⁹ Hloušek, V., Kopeček, L. (eds.): *Rudí a růžoví. Transformace komunistických stran...*, s. 168.

Podobné tendence, tedy snahu o začlenění do levicové koalice (byť i s jinak politicky marginálními subjekty), jejímž účelem měla být „legitimizace“ následnické strany v demokratickém uspořádání, lze vysledovat i v ostatních zemích střeoevropského regionu, třebaže nikde nedosáhla takového stupně jako v Polsku, kde se Svaz demokratické levice – původně koncipovaný jako předvolební koalice – postupně přerodil v autentickou politickou stranu. Slovenská SDL před volbami roku 1994 rovněž vstoupila do předvolební koalice (*Spoločná voľba – SV*) se třemi malými levicovými stranami, tento projekt však nezaznamenal výraznější volební úspěch a v dalších volbách už SDL kandidovala samostatně. Na stejném principu – a se stejným výsledkem – pak proběhla i spolupráce KSČM s menšími levicovými uskupeními, která se před volbami v roce 1992 zformovala do koalice „Levý blok“.⁶⁰

Jak už bylo řečeno, jediná MSZP v devadesátých letech neexperimentovala s modelem předvolební koalice s menšími socialistickými stranami, to však neznamená, že nevyhledávala spolupráci s dalšími levicově zaměřenými uskupeními, jež by jí pomohla prolomit izolaci a zbavit se nálepky „zastánců starých pořádků“. Ve volbách roku 1994 MSZP získala přes 54% křesel a mohla si dovolit sestavit jednobarevnou vládu, obavy z reminiscencí na dobu před rokem 1989 a „vládu jedné strany“ však socialisty vedly k ustavení koalice s liberálním Svazem svobodných demokratů (*Szabad Demokraták Szövetsége – SzDSz*). Spolupráce s touto liberální „městskou“ stranou, již navíc v klíčových letech 1990-91 vedl jeden z předních oponentů komunistického režimu – János Kis –, pomohla MSZP oprostít se od „syndromu nástupnictví“ a definitivně ji ukotvit na maďarské politické scéně.

Post-komunistické nástupnické strany byly počátkem devadesátých let jednoznačně nejlépe organizovanými politickými subjekty a mimo jiné i díky finančním prostředkům, plynoucím z „pozůstalosti“ jejich mateřských stran, se bez problémů uchytily na nově vykrytalizované politické scéně. Polské SdRP a maďarské MSZP se shodně podařilo vytvořit široce podporovanou politickou alternativu novým demokratickým stranám a soustředit na sebe většinu voličů z levé části politického spektra. Slovenská SDL a česká KSČM byly v tomto ohledu o poznání méně úspěšné – Strana demokratické levice především kvůli vnitřním rozporům a také proto, že sledovala podobný okruh voličů jako populistické HZDS, jež bylo díky charismatické osobnosti svého předsedy a nacionálně laděné rétorice schopno získat větší podporu.

⁶⁰ Tamtéž, s. 91 -92.

KSČM v devadesátých letech vsadila na cestu minimálních reforem a radikální levicové rétoriky, díky čemuž si sice udržela stabilní voličskou podporu, nebyla však schopna oslovit umírněnou část levicových voličů, která přešla k obnovené Sociální demokracii.

Závěr

Rok 1989 se ve střední Evropě nesl ve znamení zhroucení komunistických režimů, jež tomuto regionu vládly více než čtyři desetiletí. Staré elity se pod tlakem událostí vzdaly své monopolní moci a byly nuceny přistoupit na volnou politickou soutěž. Po čtyřiceti letech vlády jedné strany však bylo velice obtížné obnovit stranický systém a společným rysem počáteční fáze transformace se tak stala antiautoritativní fóra, „udávající krok“ před tím, než se naplno rozvinul systém politických stran. Výjimku v tomto ohledu představuje Maďarsko, kde byly politické strany povoleny již od ledna 1989 a v prvních svobodných volbách na jaře 1990 byly strany již poměrně jasně vyprofilované.

Není však možné říci, že by po pádu autoritativních režimů ve střední Evropě transformace politických elit spočívala v nahrazení starých komunistických elit novými nekomunistickými. S výjimkou České republiky, kde se nástupnická strana odmítla transformovat do podoby sociálně demokratické levice, dokázali představitelé reformních proudů komunistických stran vytvořit nové socialistické strany a díky svým zkušenostem a pragmatismu si postupně vybudovali v levé části politického spektra stabilní pozici. Ve všech čtyřech případech dokázali úspěšně konkurovat novým politickým elitám a kromě České republiky pronikli v průběhu devadesátých let všechny tři hlavní nástupnické strany i do vládních koalic. Jejich úspěch byl z části zapříčiněn také podmínkami, ve kterých transformace probíhala – nové elity neměly dostatek zkušeností a chyby, kterých se dopustily, daly nástupnickým stranám do rukou silné argumenty.

Míra jejich úspěchu v politické soutěži se nicméně lišila. V Polsku a Maďarsku vzešly silné nástupnické strany z bývalých reformátorských křídel komunistických státostran a pokusy o obnovu radikálních bolševických stran skončily ve všech případech naprostým nezdarem. Obě strany „poučených“ reformátorů – SdRP a MSzP – se transformovaly do podoby západních socialistických stran a poměrně brzy jim byl umožněn i vstup do mezinárodních socialistických struktur. Na domácí politické scéně byly tyto strany časem schopny oslovit většinu levicově zaměřených voličů a podařilo se jim zaujmout postavení levého „pólu“ v politickém spektru.

Oproti tomu pozice slovenské SDL byla o poznání slabší. V KSS se před rokem 1989 nevytvořilo žádné výraznější reformistické křídlo, na které by bylo možné navázat, a třebaže KSS na podzim 1989 získala silného proreformního vůdce v podobě

Petera Weisse, pod jehož vedením byla poměrně úspěšně transformována v nástupnickou SDL, tváří v tvář vládní zodpovědnosti a nepopulárním krokům, jež z ní vyplývaly, nebyla schopná udržet si jednotu a výraznou trvalejší podporu. Na rozdíl od SdRP a MSzP navíc nikdy nebyla levým „pólem“ v pravém slova smyslu, neboť musela soupeřit o podobnou skupinu voličů s úspěšnějším pravicovým HZDS.

Situace české KSČM je v mnoha ohledech specifická, neboť čeští komunisté se jako jediní rozhodli jít cestou nereformované antisystémové strany. Díky své radikální rétorice a odkazům na minulý režim si zachovali stabilní elektorát, zároveň se však stali nevolitelnými pro umírněnější část levicových voličů – která přešla k obnovené Sociální demokracii.

Není možné říci, že by byly po pádu komunistických režimů v roce 1989 staré elity vytlačeny mimo politickou „arénu“. Zároveň by však bylo zcestné nazývat nárůst popularity levicových stran, jež byly v Polsku, Maďarsku a na Slovensku přímými následníky stran komunistických a v průběhu devadesátých let se podílely na vládě, návratem ke starému režimu. S výjimkou české KSČM se všem hlavním střeoevropským následnickým stranám podařilo projít poměrně zásadní transformací – jak po strukturální, tak po ideologické stránce – a staly se zavedenou součástí levé části politického spektra. Prává a středová část zůstala během devadesátých let doménou nových elit, jež dostaly možnost politicky se realizovat po roce 1989. V politickém souboji pravice a levice se tak – zejména v Polsku a Maďarsku – i poměrně dlouho po přechodu k demokracii objevovaly argumenty, prezentující tento mocenský „zápas“ jako střet komunistů s anti-komunisty⁶¹, což vedlo k značné polarizaci. Personální kontinuita a jistá míra institucionální návaznosti k takovému pohledu nepochybně přispívají, po programové stránce se však SDL, MSzP a SdRP v době jejich účinkování ve vládě nijak zvlášť nelišily od západních sociálně demokratických stran. Pomineme-li tedy české nereformované komunisty, lze střídání moci mezi sociáldemokratizovanými nástupnickými stranami starých elit a stranami nových elit v devadesátých letech interpretovat jako demokratické přelévání sil mezi pravicí a levicí.

⁶¹ Tamtéž, s. 193.

Summary

The breakdown of communist regimes in Central Europe, that occurred in 1989, caused fundamental changes in the structure of political elites. The old communist elites were forced to forego their political monopoly and – in order to remain part of the political scene – adapt to new conditions and democratic rules. The new elites, on the other hand, assumed power without any prior significant political experience, and what's perhaps even more important and characteristic for the transformation, had very little time to form political parties. The outcome of this trend was the creation of broad anti-authoritarian forums that led the opposition in the first free (or rather semi-free in the case of Poland) elections and were mostly highly successful.

The exception to this trend, however, is Hungary, where political parties were enabled to constitute as early as in January 1989 and therefore by March 1990, when the first free elections took place, the general framework of political parties was almost complete.

As I mentioned before, the old elites had to transform in order to retain some political power, since the most wide-spread opinion among population – despite general unpopularity of economic reforms – *approved* the fundamental change of political system. The Czech communist successor party (KSČM) refused to undergo any considerable reform and instead focused on protest voters, hence isolating itself and giving up any intents to address moderate-left voters. However, the other three successor parties (Hungarian MSzP, Polish SdRP and Slovak SDL) reassumed the policy of former reform wings of the communist state-parties, deepened it and transformed into social-democratic parties with mostly pro-western attitudes. This led – in the case of MSzP and SdRP – into solidifying their positions as the left „pole“ on the political scene, and consequently into building strong enough positions to assume governmental responsibility. The Slovak SDL didn't have such strong reformatory roots and thus struggled to create its „reformatory identity“ and even though SDL ministers appeared in two governments throughout the nineties, SDL never achieved the position of the left „pole“ on the Slovak political scene.

To conclude this thesis, I would like to stress that the transformation of political elites that took place in Central Europe after 1988, wasn't as much a full circulation of elites, in which the old elites would lose all their influence and be replaced by new elites, but rather a change in the conditions which the political elites worked in, a

change in the power-distribution process and a change in their behavior. The old elites didn't cease to aspire for political power in the new democratic regime, but they had to compete for it with the new elites. As long as the old elites were able to take up the former reform policy of the state-parties, deepen it and adapt to new conditions, they were fairly successful in this political competition. The „stigma“ of old communist elites, however, continued to act as an important cleavage long after the fall of the actual authoritarian communist regimes.

Použitá literatura

Monografie

ASH, T. G.: *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe*, Penguin Books, London 1989.

DRYZEK, J. S., HOLMES, L.: *Post-Communist Democratization: Political Discourses across Thirteen Countries*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

DVOŘÁKOVÁ, V., KUNC, J.: *O přechodech k demokracii*, Sociologické nakladatelství, Praha, 1994.

GILL, G.: *The Dynamics of Democratization: Elites, Civil Society and the Transition Process*, MacMillan Press, London, 2000.

GRZYMAŁA-BUSSE, A. M.: *Redeeming the Communist Past: The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

HANLEY, E.: *The making of post-communist elites in Easstern Europe*, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 1998.

HLOUŠEK, V., KOPEČEK, L. (eds.): *Rudí a růžoví. Transformace komunistických stran*, Masarykova univerzita v Brně, Brno, 2002.

IRMANOVÁ, E.: *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze*, Karolinum, Praha, 1998.

JODL, M.: *Teorie elity a problém elity*, Victoria Publishing, Praha, 1994.

KENNEY, P.: *Karneval revoluce: střední Evropa 1989*, BB/Art, Praha, 2005.

KŘEN, J.: *Dvě století střední Evropy*, Argo, Praha, 2005.

LINZ, J. J., STEPHAN, A.: *Problems of democratic transition and consolidation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

RAWLS, J.: *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1971.

Časopisecké studie

DOGAN, M.: *Legitimita režimů a důvěra v instituce: od klasické typologie k novým skutečnostem*, Politologická revue 1998/II, s. 111-127.

VELŠIC, M.: *Desať rokov politických premiérov slovenskej spoločnosti v zrkadle verejnej mienky*, Politologická revue 1999/II, s. 18-43.

VODIČKA, K.: *Konsolidace demokracie v ČR, stredo-evropský kontext: šance a rizika*, Politologická revue 2002/II, s. 3-23.

Internetové zdroje

HANDL, V.: *Evropeizace KSČM mezi ortodoxií a eurokomunismem?*, IIR Policy Papers, 2004,
<http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&lng=en&id=29231>, 2. 1. 2009.

KOPEČEK, L.: *Transformace stredo-evropských komunistických stran – polský a maďarský případ*, Stredo-evropské politické studie, 2001/II,
<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=89>, 2. 1. 2009.

Inter-Parliamentary Union, database on national parliaments.
<http://www.ipu.org/parline-e/parlinesearch.asp>, 2.1. 2009.

Český statistický úřad. <http://www.czso.cz/>, 2. 1. 2009.

University of Essex elections database: <http://www.essex.ac.uk/elections/>, 2. 1. 2009

Seznam příloh

**Příloha č. 1: Výsledky prvních demokratických parlamentních voleb
v Československu – červen 1990 (tabulka)**

**Příloha č. 2: Výsledky prvních demokratických parlamentních voleb v Maďarsku
– březen/duben 1990 (tabulka)**

**Příloha č. 3: Výsledky prvních demokratických parlamentních voleb v Polsku –
říjen 1991 (tabulka)**

Příloha č. 4: Volební výsledky nástupnických stran v devadesátých letech (tabulka)

Přílohy

Příloha č. 1: Výsledky prvních demokratických parlamentních voleb v Československu (červen 1990) – volby do Sněmovny lidu Federálního shromáždění (česká i slovenská část)

Výsledky 1. kola (8. a 9. června 1990)		
Počet registrovaných voličů	11,195,596	
Voličů	10,785,270 (96.33%)	
Prázdných či neplatných volebních lístků	146,777	
Platných hlasů	10,638,493	
Rozdělení hlasů a křesel		
Politická strana	%	počet křesel
Občanské fórum – Verejnosc' proti násiliu (<i>OF – VPN</i>)	46.6	87
Komunistická strana Československa (<i>KSC</i>)	13.6	23
Křesťanská a demokratická unie (<i>KDU</i>) / Křesťansko-demokratické hnutie (<i>KDH</i>)	12.0	20
Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnost pro Moravu a Slezsko	5.4	9
Slovenská národní strana (<i>SNS</i>)	3.5	6
Együttélés-Spolužitie-Wspólnota-Soužití a Maďarské křesťansko-demokratické hnutie (<i>ESWMK</i>)	2.8	5
Další strany	16.1	0
Celkem	100	150

Pozn.: uvedeny všechny strany, které překonaly volební klauzuli.

Zdroje: Inter-Parliamentary Union, database on national parliaments:

http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2083_90.htm, 2. 1. 2009,

Český statistický úřad: http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/o/4201-00-1990_1999-cast_v_volby_do_snemovny_lidu_a_snemovny_narodu_federalniho_shromazdeni_csfr, 2. 1. 2009.

**Příloha č. 2: Výsledky prvních demokratických parlamentních voleb v Maďarsku
(březen/duben 1990)**

Výsledky 1. kola (25. březen 1990)		
Počet registrovaných voličů	7,824,110	
Voličů	5,093,119 (65.09%)	
Prázdných či neplatných volebních lístků	109,730	
Platných hlasů	4,958,580	
Rozdělení hlasů a křesel		
Politická strana	%	počet křesel
Maďarské demokratické fórum (<i>MDF - Magyar Demokrata Fórum</i>)	24.73	165
Svaz svobodných demokratů (<i>SzDSz - Szabad Demokraták Szövetsége</i>)	21.39	92
Nezávislá maloroľnická strana (<i>FKGP - Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt</i>)	11.73	43
Maďarská socialistická strana (<i>MSzP - Magyar Szocialista Párt</i>)	10.89	33
Svaz mladých demokratů (<i>FIDESZ - Fiatal Demokraták Szövetsége</i>)	8.95	21
Křesťansko demokratická lidová strana (<i>KDNP - Kereszténydemokrata Néppárt</i>)	6.46	21
Ostatní strany, neúspěšně kandidující v obvodech s poměrným systémem	15.85	0
Nezávislí kandidáti*	n.a.	6
Další strany*	n.a.	5
Celkem	100	386

* Nezávislí kandidáti a strany, uvedené pod termínem „další“, získali poslanecká křesla ve většinových jednomandátových obvodech.

Zdroj: Inter-Parliamentary Union, database on national parliaments:

http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2141_90.htm, 2. 1. 2009 (překlad A. K.).

**Příloha č. 3: Výsledky prvních demokratických parlamentních voleb v Polsku
(říjen 1991)**

Výsledky 1. kola (27. října 1991)		
Počet registrovaných voličů	27,516,166	
Voličů	11,887,949 (43.20%)	
Prázdných či neplatných volebních lístků	669,347	
Platných hlasů	11,218,602	
Rozdělení hlasů a křesel		
Politická strana	%	počet křesel
Demokratická unie (<i>UD - Unia Demokratyczna</i>)	12.31	62
Svaz demokratické levice (<i>SLD - Sojusz Lewicy Demokratycznej</i>)	11.98	60
Volební katolická akce (<i>WAK - Wyborcza Akcja Katolicka</i>)	8.73	49
Polská lidová strana (<i>PSL - Polskie Stronnictwo Ludowe</i>)	8.67	48
Konfederace nezávislého Polska (<i>KPN - Konfederacja Polski Niepodległej</i>)	7.50	46
Občanská dohoda středu (<i>POC - Porozumienie Obywatelskie Centrum</i>)	8.71	44
Liberalně demokratický kongres (<i>KLD - Kongres Liberalno-Demokratyczny</i>)	7.48	37
Lidová dohoda (<i>PL - Porozumienie Ludowe</i>)	5.46	28
Odborové hnutí Solidarita (<i>Solidarność</i>)	5.05	27
Polská strana přátel piva (<i>PPPP - Polska Partia Przyjaciół Piwa</i>)	3.27	16
Německá menšina (<i>MN - Mniejszość Niemiecka</i>)	1.17	7
Křesťanská demokracie (<i>CD - Chrześcijańska Demokracja</i>)	2.36	5
Strana křesťanských demokratů (<i>PCD - Partia Chrześcijańskich Demokratów</i>)	1.11	4
Solidarita práce (<i>SP - Solidarność Pracy</i>)	2.05	4
Polský západní svaz (<i>PZZ - Polski Związek Zachodni</i>)	0.23	4
Unie reálné politiky (<i>UPR - Unia Polityki Realnej</i>)	2.25	3
Další strany	11.67	16
Celkem	100	460

Zdroje: Inter-Parliamentary Union, database on national parliaments:
http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2255_91.htm, 2. 1. 2009,
 University of Essex elections database:
http://www2.essex.ac.uk/elect/electer/pl_er_nl.htm, 2. 1. 2009,
 (překlad A. K.).

Příloha č. 4: Volební výsledky nástupnických stran v devadesátých letech

	elektorát	hlasy v prvních volbách (%)	hlasy v druhých volbách (%)	hlasy v třetích a čtvrtých volbách (%)
česká KSČM	protestní voliči	13 (1990)	14 (1992)	10 (1996) 10 (1998)
slovenská SDL	úzké skupiny voličů	13 (1990)	15 (1992) 10 (1994)	15 (1998)
polská SdRP	rozšiřující se okruh voličů	12 (1991)	20 (1993)	27 (1997) 40 (2001)
maďarská MSzP	rozšiřující se okruh voličů	11 (1990)	33 (1994)	32 (1998)

Zdroj: GRZYMAŁA-BUSSE, A. M.: Redeeming the Communist Past: The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 181 (překlad A. K.).